

Wohls gård

Historik och vårdplan för trädgårdsanläggningen

Ingrid K. H. Grande

Examensarbete för Hortonom (YH)-examen

Utbildningsprogrammet för landskapsplanering

Ekenäs 2012

EXAMENSARBETE

Författare: Ingrid K. H. Grande
Utbildningsprogram och ort: Landskapsplanering, Raseborg
Handledare: Carl Voigt

Titel: Wohls gård – historik och vårdplan för trädgårdsanläggningen

Datum 21.3.2012

Sidantal 53

Bilagor 6

Sammanfattning

Examensarbetet innehåller en historisk utredning och vårdplan för trädgårdsanläggningen på Wohls gård i Kyrkslätt. Arbetets syfte är att ge ett underlag för beslut om framtida skötsel och restaurering av trädgårdsanläggningen. Området skall i framtiden användas för uthyrning till privata sällskap så väl som andra kultur-, utbildnings- och fritidsändamål.

Källorna för Wohls gårds historik har huvudsakligen varit litteratur, kartor, fotografier samt videotejpade intervjuer samlade från olika arkiv. I arbetet med vårdplanen har det dessutom gjorts fältundersökningar i perioden maj – november 2011.

I arbetet redogörs för formella krav, skötselråd och riktninglinjer som gäller vid bevarande av gamla parkers historiska och miljövårdsmässiga värden. Dessutom beskrivs den historiska formträdgården och historiska alléers värden och vård.

Vårdplanen presenterar Wohls gårds historia med fokus på den sannolikt ursprungliga trädgårdsanläggning som finns på en karta och ritning från 1800-talet. Med utgångspunkt från nuläget ges därefter rekommendationer för framtida åtgärder, som rangordnas efter hur viktiga eller brådskande de är.

Visionen för värden och restaureringen av trädgårdsanläggningen skall enligt detta vara att förena de kulturhistoriska och naturmässiga värdena i parken. 1800-talets planering skall vara huvudbasen och idealet. Det skall ändå samtidigt också accepteras och synas att tiden och naturen har haft sin gång.

Språk: svenska Nyckelord: vårdplan, historisk trädgård, allé, restaurering

BACHELOR'S THESIS

Author: Ingrid K. H. Grande

Degree Programme: Agriculture

Supervisor: Carl Voigt

Title: Wohls Estate – History and Conservation Management Plan for the
Historic Park/*Wohls gård – historik och vårdplan för trädgårdsanläggningen*

Date 21 March 2012

Number of pages 53

Appendices 6

Summary

The thesis contains a review of the history of the park at Wohls estate in Kyrkslätt and a conservation management plan for the premises. The objective is to offer a sound base for the decision-making about the future maintenance and restoration of the gardens. Wohls estate is intended to be let out for private functions as well as other cultural, educational and leisure activities.

The historic review is based upon studies of literature as well as historic maps, photos and videotaped interviews sourced at several archives. Field surveys have been carried out at intervals between May and November 2011.

The thesis presents standards and sound principles for conserving the historical and environmental values of an old park. The significance and maintenance of historical gardens and avenues are also described.

The historic review of the conservation management plan focuses on the presumed original gardens, which date back to the turn of the 19th century. The current situation is outlined and recommendations for future work are ranked according to their importance and urgency.

According to the conservation management plan, the vision for the maintenance and restoration of the premises is to combine the park's cultural, historical and environmental values. The 19th century garden plan will be the main basis and ideal. Nevertheless, the influence of time and nature will be respected and exposed.

Language: Swedish

Key words: conservation management plan,
restoration, historic park, avenue

Förord

Wohls gård ligger några kilometer från mitt hem, och jag har genom de senaste åren följt med i tidningen när dess öde har diskuterats. Jag ansåg att det var ett bra beslut när Kyrkslätt kommun bestämde att Sparbanksstiftelsen i Kyrkslätt skulle få ta över gården och renovera den.

Sparbanksstiftelsen i Kyrkslätt kontaktade yrkeshögskolan Novia i april 2011 med en förfrågan om ifall en studerande kunde göra ett slutarbete om Wohls gårds trädgårdsrenovering. Jag tyckte genast det skulle vara spännande att få möjlighet att studera denna intressanta plats i min närmiljö närmare.

Arbetet med historiken och vårdplanen till trädgårdsanläggningen på Wohls gård har medfört båda detektivverksamhet på olika arkiv och fältarbete i nästan oframkomlig snårskog. Jag önskar rikta ett stort tack till Stefan Winqvist i Sparbanksstiftelsen i Kyrkslätt för ett mycket gott samarbete kring båda de teoretiska och praktiska delarna av undersökningen. Jag vill också tacka min familj och mina vänner som hjälpt till med barnapassning, korrekturläsning och konstruktiv kritik under arbetets gång.

Lappböle, 21. mars 2012

Ingrid K. H. Grande

Innehållsförteckning

1	Inledning	1
2	Riktlinjer för bevarandet av historiska trädgårdsanläggningar	2
2.1	Finsk lagstiftning och förvaltning	2
2.2	Internationella rekommendationer	2
2.3	Riktlinjer för trädgårdsutredningar	3
2.4	Trädgårdsarkeologi	4
3	Den historiska formträdgården	5
3.1	Den italienska och franska formträdgården	5
3.2	Formträdgården i Finland	7
4	Den historiska allén	8
	Vårdplan för trädgårdsanläggningen på Wohls gård	11
5	Metoder och tillvägagångssätt	11
6	Basuppgifter	12
6.1	Planläggningssituation	13
6.2	Skyddssituation	13
7	Wohls trädgårds historia	15
7.1	Bosättningar före 1800-talet	15
7.2	Sekelskiftet 1800: formträdgården anläggs	18
7.3	Kyrkslätt kommun köper Wohls	19
7.4	Tiden efter 1957	20
7.5	1800-talets trädgårdsanläggning i detalj	20
8	Vårdplan	24
8.1	Områdets helhetsbild, värden, störningar och vision	27
8.2	Allmänt om vård av parken	27
8.3	Infarten	29
8.4	Gårdsplanen	30
8.5	Terrassen	32
8.6	Snårskogen	34
8.7	Formträdgården	35
8.8	Västra allén	38
8.9	Östra allén	39
8.10	Stranden	41
8.11	Syntes och rangordning av åtgärderna	42
8.11.1	Åtgärds-kategorier	42
8.11.2	Rangordning av åtgärderna	43
9	Sammanfattning och diskussion	45
	Källförteckning	49

1 Inledning

Wohls gård som ligger vid Humaljärvi, några kilometer norr om Kyrkslätt centrum har sett båda goda och dåliga tider. År med hög aktivitet och välstånd har växlat med perioder med misskötsel eller ingen skötsel alls.

Efter många år av Törnrosasömn skall nu trädgårdsanläggningen på Wohls åter skötas. Sparbanksstiftelsen i Kyrkslätt har övertagit gården och pliktar enligt arrendekontraktet att sanera området till parklikt skick. Syftet med detta arbete är att ge ett underlag för Sparbanksstiftelsens avgöranden om åtgärder i trädgårdsanläggningen.

I arbetet med att bevara en gammal park eller trädgård finns olika formella krav som måste följas, samt skötselråd och riktninglinjer som kan vara till hjälp för att välja de rätta åtgärderna. Kunskap om aktuell trädgårdshistoria samt om gamla parkers naturvärden ger en god grund för att fatta informerade beslut om bevarandet av området. I kapitel 2, 3 och 4 beskrivs de teoretiska grunderna för utformningen av en vårdplan för parken på Wohls.

Själva vårdplanen, börjar med en beskrivning av metoder och tillvägagångssätt i kapitel 5. Kapitel 6 innehåller förutom basuppgifter om gården, en närmare genomgång av myndigheternas reglering av naturskyddsområdet Wohls gårds parkskog, och vilka konsekvenser skyddet har för ingrepp i parken.

I kapitel 7 presenteras Wohls historia, med fokus på perioder som varit viktiga för trädgårdsanläggningens utveckling. I synnerhet beskrivs den formträdgård som finns på en karta och ritning från 1800-talet och som sannolikt kom till efter eller i samband med byggandet av den nuvarande huvudbyggnaden på sent 1700-tal eller tidigt 1800-tal. De olika byggnadernas generella historia och värde beskrivs däremot inte. Huvudbyggnaden och andra byggnader restaureras som egna projekt i samråd med museiverket.

I kapitel 8 ges en detaljerad vårdplan med förslag till åtgärder för parken som helhet och till de enskilda områdena. Vårdplanen innehåller en beskrivning och värdering av områdenas nuläge, målsättningar samt åtgärdsförslag.

Utredningen avslutas i kapitel 9 med en sammanfattning och diskussion kring arbetet.

2 Riktlinjer för bevarandet av historiska trädgårdsanläggningar

2.1 Finsk lagstiftning och förvaltning

Historiska trädgårdsanläggningar i Finland behandlas direkt eller indirekt av olika lagar och förordningar. Markanvändnings- och bygglagen (1999/132) ger allmänna normer för hur ett område skall skötas. Området kan vara skyddat av olika orsaker genom Naturvårdslagen (1996/1096). I några tillfällen ger byggnadsskyddslagen (2010/498), fornminnelagen (1963/295), vattenlagen (2011/587) eller andra lagar och förordningar restriktioner som begränsar aktiviteten i den gamla anläggningen (Museiverket u.å.; miljöministeriet 2011).

Ett områdes användningsmöjligheter fastställs i huvudsak i kommunernas generalplaner. De regionala närings-, trafik- och miljöcentralerna styr och stödjer kommunernas planering av områdesanvändning med hänsyn till lagstiftningen och de riksomfattande målen (Nylands NTM-central, 2009).

Av Finlands andra förvaltningsorgan, har Museiverket en särskilt viktig ställning vad angår bevarande av historiska anläggningar. Museiverket fungerar som myndighet och är ett expertorgan som bland annat ansvarar för skydd av den kulturhistorisk viktiga miljön.

2.2 Internationella rekommendationer

ICOMOS (International Council on Monuments and Sites) är en obunden, internationell organisation som fungerar som ett av UNESCOs expertorgan för kulturmiljövård och världsarvkonventionen. ICOMOS har bland annat utvecklat principer och normer för bevarandearbete (ICOMOS, 2012). Venedigdokumentet (1964) är ICOMOS' charter för bevaring och restaurering av minnesmärken och områden av historiskt intresse.

Florensdeklarationen (1981) behandlar bevarande och restaurering av historiska trädgårdsanläggningar, parker och landskap med allmänt historiskt eller konstnärligt intresse. Dess principer kan dock tillämpas på alla trädgårdar, stora som små, formella trädgårdar och landskapsparker.

Florensdeklarationen anger principer för hur historiska trädgårdar skall skötas, bevaras, restaureras och rekonstrueras. Kontinuerlig *skötsel* anses vara av grundläggande betydelse.

Då levande växter utgör en avgörande del av en trädgårdsanläggning, måste långsiktiga planer för avverkning och nyplantering göras, om man önskar att trädgården skall behålla sitt utseende. Med *bevarande* menas att man undviker att trädgårdens befintliga kvaliteter försämras eller ändras (Petzet 2007, 9). Man skall inte avlägsna element (t.ex. skulpturer) som är integrerade i trädgårdsanläggningen. Likaså skall ursprungliga växtarter om möjligt identifieras och användas vid återplanteringar. Trädgårdsanläggningens omgivning skall också bevaras och skötas. Enligt deklarationen kommer ändringar i infrastruktur, eller ingrepp som kan rubba den ekologiska balansen, att förändra trädgårdsanläggningens naturliga omgivning och måste därför undvikas.

Restaurering definieras i Venedigdokumentet som att bevara och få fram objektens estetiska och historiska värden baserat på respekt för det bestående, ursprungliga materialet och historisk dokumentation. Alla perioder i trädgårdsanläggningens historia skall beaktas lika mycket, om det är möjligt. Om inga fysiska spår finns kvar och man skall återskapa en tidigare period i trädgårdsanläggningens historia med nytt material, är det fråga om en *rekonstruktion* (Petzet 2007, 12).

Enligt Florensdeklarationen (1981) får inget restaureringsarbete, och i synnerhet ingen rekonstruktion påbörjas utan en föregående, noggrann utredning. Syftet är att arbeten från utgrävning till färdigställande kan utföras med vetenskapliga metoder. Utredningen skall innehålla en sammanställning av all tillgänglig dokumentation. Innan det praktiska arbetet sätts igång skall en projektplan utarbetas och godkännas av kvalificerad expertis.

Florensdeklarationen fastslår att det inte är möjligt att tala om en återskapning av en historisk trädgårdsanläggning om de fysiska spåren är så svaga och den historiska dokumentationen så otillräcklig att man bara kan göra vaga hypoteser om den ursprungliga trädgårdsanläggningens form och historia.

2.3 Riktlinjer för trädgårdsutredningar

Museiverkets byggnadshistoriska avdelnings publikation *Portti Puutarhan. Historiallisten puutarhojen inventointiopas* (Hautamäki 2000) innehåller museiverkets anvisningar för inventeringar av historiska trädgårdar. Boken ger råd om vad som borde utredas för att ge bra dokumentation om en trädgårdsanläggnings nuläge och historia. Hautamäki delar uppgifterna om trädgården in i fem olika teman: basuppgifter, platsens historia, platsens beskrivning och nuläge, platsens betydelse och dokumentationsunderlag.

Basuppgifter är elementära data om platsens namn, areal, ägare och kommun. Här ingår också planläggningssituation, eventuella skyddsåtgärder och nuvarande planeringssituation.

I kapitlet om platsens historia skall man samla in information om när anläggningen är grundad (år eller period) och när viktiga ändringar har inträffat. Om det finns källmaterial om planerare, byggare och förverkligare i de olika skedena, skall detta dokumenteras.

Enligt kapitlet om platsens beskrivning och nuläge skall man i utredningen ta med trädgårdens position i landskapet och dess väsentligaste särdrag. De väsentligaste bebyggda elementen och vegetationen beskrivs. Platsens helhetsintryck och skick, samt eventuella störningar och hot skall det också redogöras för.

Trädgårdsanläggningens betydelse eller vikt skall dokumenteras med tanke på platsens historia, trädgårdskonst, växtanvändning, landskap och miljö etc.

Baserad på olika historiska och nutida dokumentationskällor i form av text, bilder, kartor och egna fältundersökningar, ger trädgårdsutredningen en beskrivning av läget just när inventeringen görs. Utredningen kan ge en överblick för förvaltaren om behovet av underhåll och skötsel. I framtiden blir dokumentet en historisk källa som berättar om trädgårdsanläggningens tillstånd vid en viss tidpunkt (Flinck 2008, 25-26).

2.4 Trädgårdsarkeologi

Trädgårdsarkeologi används i ökande grad i trädgårdsutredningar. Kartor och annat källmaterial om historiska trädgårdar har visat sig inte alltid stämma överens med hur trädgården faktiskt förverkligades på sin tid. Arkeologiska undersökningar kan användas tillsammans med skriftliga källor och fältundersökningar för att ge noggrannare information och bättre kvalitet på underlaget för skötsel- och restaureringsåtgärder (Frost 1996).

Arkeologiska metoder kan delas in i förstörande och ickeförstörande metoder. Vid en utgrävning förstörs det historiska källmaterialet som finns inom området. Metoden kan dock försvaras om trädgården skall restaureras eller rekonstrueras på så sätt att källmaterialet ändå försvinner, säger Frost (1996). Arkeologiska undersökningar kan göras ickeförstörande med hjälp av kartöverlägg och ytliga markundersökningar (Flinck 2008, s. 26).

Ett exempel på ytlig markundersökning är jordanalys. Med jordanalyser kan det hittas pollen och frön från tidigare tider. Jordens kemiska sammansättning berättar om tidigare kalkning, gödsling och kompostering. En annan ickeförstörande metod är att mäta motstånd i marken för att hitta rester av byggnader och gångar. Man kan också försöka läsa tidigare trädgårdars spår i marken i form av diken, vallar, dammar etc.(Frost 1996).

Förutom att vara en värdefull källa för vården av en historisk trädgård, kan arkeologiska metoder förhindra att fornlämningar förstörs oavsiktligt. Fasta fornlämningar (lämningar efter människors verksamhet under forna tider) är automatiskt fredade enligt lagen om fornminnen (1963/295). Om ett fast fornminne hittas under grävning eller annat arbete, skall arbetet omedelbart avbrytas och den arkeologiske kommissionen underrättas för att rådslå om saken.

Det rekommenderas att en arkeolog, till exempel vid Museiverket, undersöker den historiska trädgården efter synliga historiska spår, samt konsulteras när större ingrepp skall utföras för att dokumentera och rädda eventuella fynd (Kouki, personlig kommunikation 6.10.2011).

3 Den historiska formträdgården

3.1 Den italienska och franska formträdgården

Formträdgård är beteckningen för trädgårdsanläggningar som är regelbundet formade efter geometriska ideal. Symmetrin skapar överblick, balans och ro. Även om formträdgårdar har funnits under olika tidsperioder, avser man med formträdgård i synnerhet den italienska trädgården under renässansen och den franska trädgården på 1600-talet (Blennow 2002,182; Dunér & Dunér 2001, 97, 347).

Renässansträdgården blev till i Italien på 1400-1500-talet. Antika ruiner studerades och beundrades och gamla romerska skrifter om arkitektur och vetenskap var populära. Människan skapade trädgårdar med en matematisk tillnärmelse till funktion och skönhet. En typisk renässansträdgård kännetecknades av regelbundenhet, rätvinklighet och uppbyggda axlar (Blennow 2002 101-102, 151). Under högrenässansen lät överklassen bygga storslagna villor i bergssluttningar med vackra vyer och riklig tillgång till vatten. Byggnaderna och trädgårdsanläggningarna integrerades i en helhet med hjälp av nya begrepp om proportioner, siktlinjer och långa perspektiv. Terrasser, trappor, alléer och formklippta buskar, geometriska parterrer, statyer och vattenkonster placerades ut

symmetrisk i den stora trädgården (Blennow 2002, 145-146; Hobhouse 2004, 119 -120, 128; Dunér & Dunér 2001, 310-313).

Fransk trädgård, barockträdgård och Le Nôtre-stilen, är beteckningar på de formträdgårdar som vidareutvecklades i Frankrike på 1600-talet (Blennow 2002, 182). De nya trädgårdarna skulle i ännu högre grad än renässansträdgården visa människans herradöme över naturen (Hobhouse 2004, 141-143). Enligt Hobhouse (2004, 199) låg de franska större anläggningarna vanligen lägre i terrängen än i Italien, och de var ofta omslutna av skog. De hade inte längre höga terrasser, men lägre terrasser och symmetriska trappor ned från området kring huvudbyggnaden. Barockträdgården var kännetecknad av en även striktare symmetri än renässansträdgården. Formträdgården skulle vara storslagen med en kraftfull mittaxel, gärna i form av en kanal eller formklippt allé. Avenyer kunde gå långt in i de omliggande skogarna och symbolisera människans tuktande av den vilda naturen. (Hobhouse 2004, 141; Dunér & Dunér 2001, 96-100).

Av de element och principer som var vanliga i de italienska och/eller franska formträdgårdarna bör nämnas

Axialitet

En viktig princip för formträdgården var axialitet. Trädgården skulle ligga på en rak linje utgående från huvudbyggnaden. Alla gångar, terrasser, planteringar och även andra byggnader skulle planeras symmetriskt ut ifrån denna mittaxel för att skapa en balanserad helhet (Dunér & Dunér 2001, 40).

Alléer

Alléer var ett viktigt verktyg för att synliggöra formträdgårdens axialitet. Allén användes i första hand till att bilda en distinkt axel mot den centralt placerade huvudbyggnaden (Dunér & Dunér 2001, 23). Enligt Blennow (2002, 181) var alléerna kanske det viktigaste inslaget i den franska trädgården. Alléerna var enkla eller dubbla och träden formklippes. Fasta regler om proportioner fastställde alléns bredd och avstånd mellan träden utifrån alléns längd.

Terrasser, trappor & en vy-principen

Terrasser fanns ofta i den italienska formträdgården. Huvudbyggnaden skulle med fördel ligga på en höjd och den betydelsefulla mittaxeln skulle helst sluta i en bassäng. Det gjorde att terrängen ofta naturligt gynnade terrasser och trappanläggningar. Den barocka *en vy*-principen krävde att den franska formträdgården måste underordnas ett samlande

huvudperspektiv för att göra det lättare för människan att se helheten. Denna princip blev styrkt av en slutning med trappor vid huvudbyggnaden som förlängde betraktarens siktlinje och gjorde det lättare för betraktaren att få överblick över hela trädgården (Blennow 2002, 146, 151 Ilminge 2002, 215, Dunér & Dunér 2001, 40-41, 84).

Parterrer

Parterren låg nära huvudbyggnaden och var en horisontell, regelbunden, gärna rektangulär plantering av låga växter. Med hjälp av olika typers växter eller ytmaterial formade parterren dekorativa mönster (Andréasson 2007, 12; Dunér & Dunér 2001, 274).

Boskéer

Boskéer var trädgårdskvarter danade av formklippta träd och höga buskar. Symmetriska gångar, i form av till exempel en labyrint, förde till ett eller flera små rum med en fontän, staty eller liknande. Boskén är sannolikt föregångaren till bersån (Andréasson 2007, 12; Dunér & Dunér 2001, 52).

Vattenelement

Geometrisk formade bassänger, kanaler och vattenparterrer fanns i både renässans- och barockträdgården. Fontäner och vattenkonster var populära inslag och kunde kräva intrikata tekniska och mekaniska anordningar för att fungera (Andréasson 2007, 12; Dunér & Dunér 2001, 382).

Nyttodlingar

I motsats till medeltidens trädgårdar, som kombinerade fruktodlingar och grönsaksland med nöjesträdgård och gårdsplan, skilde renässans- och barockträdgården skarpt mellan nyttoträdgård och nöjesträdgård. De avskilda nyttodlingarna anlades dock i samma geometriska stil som nöjesträdgården, och grönsaker eller örter kunde odlas i dekorativa mönster (Blennow 2002, 107, 171-173, 179).

3.2 Formträdgården i Finland

De första trädgårdarna i Finland var klosterträdgårdar under medeltiden, men från 1500-talet fanns också ett fåtal trädgårdar vid adelns säterier (Härö 1993, 26-27). Först under den senare delen av 1700-talet började trädgårdar bli vanligare vid Finlands herrgårdar. I denna period var den franska barockträdgården det ensamrådande idealet (Nikander 1917, 81).

Enligt Nikander (1917, 83) gjorde det finska klimatet att man var tvungen att använda modifierade former av de strikt formklippta häckar och buskar som hörde till stilen. Likaså

gick man bort från den utländska stränga indelningen mellan köksgård, kryddgård och trädgård. I stället planterade man ofta fruktträd och bärbuskar längs de snörräta gångarna i trädgården. Perenner planterades mellan träden och buskarna, och köksväxter växte inuti kvarteren. Nyttoodlingarna var viktiga och nödvändiga för att kunna äta och bjuda ståndsensligt. Enligt Härö (1993, 19) var självhushållning basen för de finska herrgårdarnas ekonomi, och enligt Liljelund (1930, 215) ansågs blommor, frukt och grönsaker som lyx.

Från 1700-talets slut blev den friare landskapsträdgården, eller engelska trädgården populär (Härö 1993, 26-27). I Sverige bestod en större svensk trädgårdsanläggning i början av 1800-talet normalt av tre huvuddelar – en formträdgård, en informell landskapsliknande ”engelsk” park och en stor nyttoträdgård (Andréasson 2007, 10). Enligt Nikander (1917, 83) användes dock den gamla barocka formträdgårdsstilen på kanske de flesta finska gårdar till långt in på 1800-talet.

4 Den historiska allén

Alléer har funnits i minst 4000 år. I Sverige blev allén ett viktigt element i landskapet först vid herrgårdar och större anläggningar under barocken på 1600-talet. Alléerna planterades ofta med flera trädslag än ett enda. Alléernas raka linjer skilde sig från det omliggande natur- och åkerlandskapet och representerade makt och förmögenhet. De ger karaktär åt trädgårdsanläggningen och har högt kultur- och naturvärde. Förutom sin estetiska betydelse har gamla alléer också historiskt värde. I Norden kan alléträd som ask och lind bli över 300 år. (Riksantikvarieämbetet 1995; Hallengren m.fl. 1999; Dunér & Dunér 2001, 23; Ilminge 2002, 186).

Gamla park- och alléträd har stora naturvärden. Hållrummen ger goda boplatser för fåglar och fladdermöss. De är den enda möjliga livsmiljön för flera hotade arter av bland annat insekter, snäckor, svampar och lavar. Ur naturskyddssynpunkt är det essentiellt att dessa biotoper får behålla sin karaktär (Hallengren m.fl. 1999; Kyrkslätt kommun 2000, 6).

Enligt Florensdeklarationen skall åtgärder för att bevara en historisk trädgårdsanläggning utgå ifrån en tydlig uppfattning och dokumentering av dess värden. Alla ingrepp måste göras med beaktande av alla trädgårdens element för att inte skada helheten. Vård av historiska alléer borde således utföras med beaktande av både deras kultur- och naturvärden.

Arborister är specialister på träd och deras livsmiljö. Enligt Hallengren m.fl. (1999) bör en arborist anlitas till att inspektera och kartlägga de olika trädens behov för åtgärder, så som beskärning.

För att säkra en kontinuitet i parken måste döda träd med tiden ersättas med nya.

Föryngring av en allé borde i första hand göras successivt, enligt det svenska Riksantikvarieämbetet (1995) och bl.a. the National Trust i England (The Woodland Trust, 2006). Den successiva föryngringen kan göras båda genom att döda träd ersätts eller att större luckor mellan de gamla träden planteras med nya träd. Successiv föryngring av en allé rekommenderas framför att ersätta hela eller större delar av allén på samma gång då en sådan viktläggning av visuell likformighet går emot alléns andra historiska och biologiska värden. Ett annat sätt att föryngra en dubbel allé är att ta ned ena sidan först och låta den växa innan man tar den andra sidan (Öhman 2009, 22). Enligt the Woodland Trust (2006) kan man med dagens tekniker sköta om och behålla historiska träd så länge att yngre träd får tid att växa och åldras innan de ursprungliga träden förloras helt och hållet.

Vid nyplantering av träd får man i samråd med en arborist välja rätt trädslag och storlek på trädet (Hallengren m.fl., 1999). Det är viktigt att träden som planteras är så stora att inte skugga och rotkonkurrens leder till långsammare växt (Ilminge 2002, 188). Om det inte skall planteras nytt träd på exakt samma plats, borde den döda stubben lämnas för dess naturvärdes skull. Bristen på död ved i alla former är ett av huvudhoten mot de mest utrotningshotade arterna i Finland, enligt NTM-centralen i Nyland (2010).

Enligt the Woodland Trust (2004, 4) är det essentiellt för trädens välmående och livslängd att skydda deras rotsystem. Alléträden påverkas negativt av dåligt utrymme för rötterna, dränering, saltning, packnings- och påkörningsskador etc. (Riksantikvarieämbetet 1995). Rötterna finns i de översta 600 mm av marken och har en utsträckning i sidled i 1,5 – 2,5 gånger trädets höjd. Utsträckningen varierar med jordtyp och trädart. Varje träd bör ha en skyddszon på 15 gånger diametern på stammen eller 5 meter ut från stammen (det längsta måttet används) för att undvika skador på rotsystemen när skötsel eller restaureringsåtgärder skall utföras (the Woodland Trust 2004, 5; Hallengren m.fl., 1999; Ilminge 2002, 185).

Besökandes säkerhet måste sättas främst om de får vistas i trädens närhet. Om trädet utgör fara, är det dock inte alltid nödvändigt att fälla hela trädet. Enligt the Woodland Trust (2004, 7) bör träd inte beskäras mera än vad som krävs för att ge det en stabil och sund

struktur. Trädens skick kontrolleras årligen för att kunna förhindra problem som fläkning eller nedfallande grenar (Norrman & Lagerström 2008, 106).

Det kan sökas stöd till restaurering och återplantering av gamla alléer genom EUs landsbygdprogram och projekt ”Utvald miljö” (Öhman 2009, 24).

Vårdplan för trädgårdsanläggningen på Wohls gård

5 Metoder och tillvägagångssätt

Som historiskt källmaterial för vårdplanen har använts gamla kartor, ritningar, gamla foton och litteratur. Materialet har i huvudsak sökts i riksarkivet, svenska litteratursällskapets arkiv, museiverkets bildarkiv, försvarets flygfotoarkiv och Kyrkslätt kommuns arkiv och hembygdssamling. När de skriftliga källorna inte stämmer överens, har det gjorts en värdering av vilken källa som är den mest pålitliga. En karta från 1847 och en teckning från samma period är de två viktigaste källorna gällande anläggningens utseende som nyanlagd i början av 1800-talet.

Några videointervjuer med den tidigare arrendatorn Tor Dannbäck ger en unik förstahands inblick i trädgårdens skick på 1940 -50-talet. Från Dannbäcks tid finns också flera fotografier som har varit viktiga källor om trädgårdens tillstånd i denna period.

I arbetet med vårdplanen har flera nyare källor gett ett viktigt underlag. 1999 gjorde Mäki-Kahma en inventering av Wohls gård. Hennes rapport inkluderade en numrerad inventeringslista över växtligheten. En konditionsbedömning av träden utförd 2009 av arborist Bäckström har också använts som underlag. Bäckström utgick från Mäki-Kahmas numrerade lista när träden utvärderades. Det har bedömts som logiskt att också denna gång utgå ifrån Mäki-Kahmas inventeringslista, även om några av träden i hennes lista inte längre existerar. Den uppdaterade listan över växtligheten finns som bilaga 1. Arborist Bäckströms anteckningar och rekommendationer från 2009 är placerade i egna kolumner i listan, likaså observationer gjorda under arbetet med denna rapport 2011.

Fältundersökningar har gjorts flera gånger i månaden i perioden maj-november 2011. Undersökningar som har gjorts inkluderar inventering, fotodokumentation och grundundersökningar med jordborr. Jag har också vid fältbesöken diskuterat med Sparbanksstiftelsens representant om pågående brådskande åtgärder i samband med husrenoveringen, samt hört deras tankar om användningen av anläggningen i framtiden.

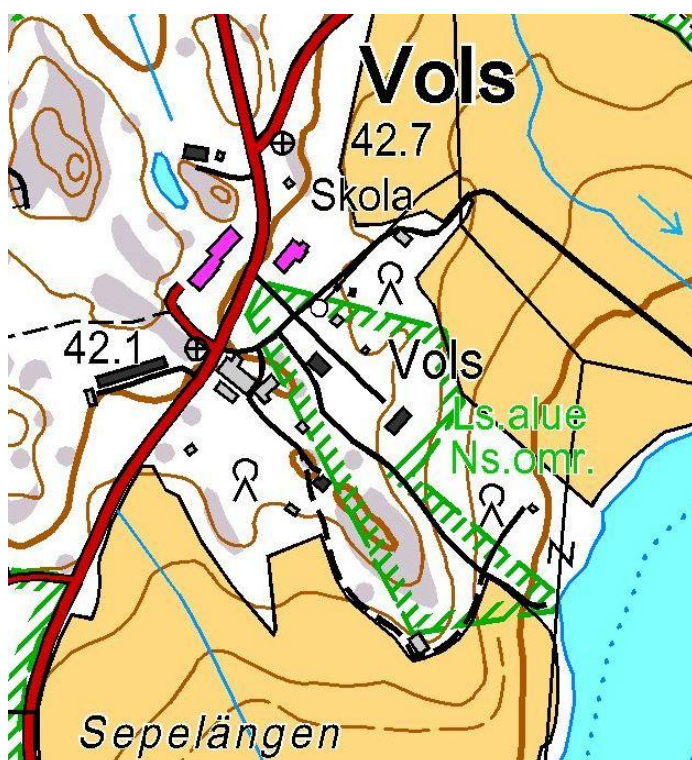
Kommunens och andra myndigheters beslut om parken på Wohls ger viktiga målsättningar och begränsningar för arbetena i trädgården.

6 Basuppgifter

Fastigheten Wohls RNr 1:142 ligger i Vols by i Kyrkslätt kommun, 5 km norr om Kyrksläatts centrum. Fastigheten är registrerat på grundkartans nummer (ETRS-TM35FIN) L4113H med koordinaterna N 6673236 E 355723.

Wohls gårds huvudbyggnad, bostadshuset bredvid samt ekonomibyggnaderna kring gårdsplanen ägs nu av Sparbanksstiftelsen i Kyrkslätt. Sparbanksstiftelsen arrenderar 5,6 ha av den kringliggande marken av Kyrkslätt kommun. Karta över arrendeområdet finns som bilaga 2.

Huvudbyggnaden på Wohls ligger på 34 m.ö.h. på en slutning mot sydöst mot sjön Humaljärvi (17,4 m.ö.h.), se figur 1. Längs egendomens sydvästra sida ligger en ca 6 m hög skogbeväxt kulle. På gårdens nordöstra långsida ligger åkrar. Berggrunden är enligt geologiska forskningscentralen mikroklin granit. Jordmånen på den övre halvdelen av fastigheten är sand, se bilaga 3. På de lägre områdena nära Humaljärvi är jordmånen lerig. Åldringshemmet Volshemmet ligger på andra sidan av Volsvägen i nordväst. Här finns också en mindre väg, Hemgårdsvägen. Området är lantligt, med få grannar och litet trafik.

Figur 1. Terrängkarta över Wohls gård och omnejd. Naturskyddsområdet är markerat med grön ram (källa: Lantmäteriverket).

6.1 Planläggningssituation

I Kyrkslätt kommuns generalplan 2020 är Wohls gård belägen i ett naturskyddsområde (SL-1). Områdena kring Wohls är jordbruksområden (MT). Wohls gård ingår i ett större grundvattenområde (pv-1), se bilaga 3.

Enligt ett beslut i kommunfullmäktige den 28. augusti 2008 beslöt kommunstyrelsen att sälja Wohls gårds huvudbyggnad, bostadshuset bredvid samt ekonomibyggnaderna kring gårdsplanen till Sparbanksstiftelsen i Kyrkslätt (Kyrkslätt kommun 2008). Samtidigt beslöt man att arrendera ut 5,6 ha av den kringliggande marken fram till 31.12.2048. Enligt arrendekontrakten skall området renoveras till parklikt skick. Sparbanksstiftelsen är vidare skyldig att hålla egendomen i gott skick, och ansvarar för inspektioner och nödvändiga åtgärder för att förebygga risken för skador, särskilt med tanke på de gamla träden.

Sparbanksstiftelsen har satt som syfte att ”Parkrenoveringen skall baserat på ursprungsplanen göra området tillgängligt för besökare och ge en representativ karaktär åt Wohls gård” (Winquist, 2011). Sparbankstiftelsen har två huvudmål med uppgraderingen av trädgårdsanläggningen. Enligt Winquist (2011) skall för det första närområdena till huvudbyggnaden göras representativa för att stöda affärsidén om uthyrning av området till privata sällskap och liknande. För det andra skall de kulturhistoriska och miljövårdsmässigt värdefulla områdena tas till vara. Stiftelsen eftersträvar ingen betydande ekonomisk nytta, men önskar påverka bevarandet av hembygdshistorien i Kyrkslätt. Parkområdet skall användas till olika kultur-, utbildnings- och fritidsändamål (Kommunstyrelsen i Kyrkslätt 2008).

6.2 Skyddssituation

Wohls gårds parkskog blev skyddad år 1975 (no 2201/8.3.1975) på grund av dess värdefulla ädla träd, hassellundar och landskapet som helhet. Skyddsområdets gränser syns i figur 1. Wohls gård ligger i ett Natura 2000-område med flera fridlysta, särskilt värdefulla lundar bestående av huvudsakligen ekar och hasselbuskar. Lundarna är de största i Nyland, och Finlands östligaste (Metsähallitus 2008, 32). De flesta andra lundområdena i kommunen har genom tiderna nästan försvunnit då åkrar har röjts. Enligt fridlysningsbestämmelserna är det förbjudet att skada träden, samt att vid byggande eller annan verksamhet förändra landskapsbilden.

I samband med planerna om restaurering av byggnaderna när de såldes till Sparbanksstiftelsen, utarbetade kommunens miljöplanerare Merja Puromies en första etappens skötselplan. Planen beskriver hur träd och buskar i en 10 meters radie kring huvudbyggnaden måste tas bort för att möjliggöra renoveringen av huvudbyggnaden. På samma sätt skall buskar och träd tas bort kring sädesmagasinet och det lilla stockhuset på östra sidan av infarten (5 m radie), samt där nya vatten- och avloppsledningar genom trädgården skall föras (8 m bred linje). Dessa ingrepp kommer enligt Puromies att även förstöra undervegetationen på området.

Skötselplanen blev godkänd av Nylands NTM-central (närings-, trafik- och miljöcentral) i februari 2010.

Kyrksläotts kommun ansökte från Nylands NTM-central i december 2010 om en ändring av fridlysningsbestämmelserna så att huvudbyggnaden skulle kunna repareras, en servicebyggnad byggas på gamla bagarstugans grund och att byggnaderna kunde kopplas till kommunalteknik. Vidare ansökte kommunen om att få vidta skötselåtgärder i parken, såsom gallringar, för att kunna istandsätta parken så den påminner om den ursprungliga.

Enligt 27§ i naturvårdslagen kan NTM-centralen häva skyddet eller lindra fridlysningsbestämmelserna om fridlysningen står i vägen för ett projekt eller en plan av ytterst stort allmänt intresse. Miljöministeriet måste ge ett utlåtande i ärendet.

I februari 2011 gav Miljöministeriet sitt utlåtande, där konklusionen var att för det allmännas bästa borde Wohls gårds park skötas på ett ändamålsenligt sätt. Nylands NTM-central beslöt således att göra undantag i fridlysningsreglerna för åtgärder som är väl grundade för skötsel och användningen av naturskyddsområdet. Målet med beslutet är att spara områdets kultur- och naturvärden genom att reparera byggnaderna, sätta in kommunalteknik och spara parken. Åtgärderna skall göras skonsamt. NTM-centralen kräver att vatten- och avloppsrör dras så att man skadar naturen så lite som möjligt och att parken sköts enligt en skilt gjord skötselplan för att bevara dess karaktär.

Renoveringsarbetena på huvudbyggnaden inleddes i februari 2011.

7 Wohls trädgårds historia

7.1 Bosättningar före 1800-talet

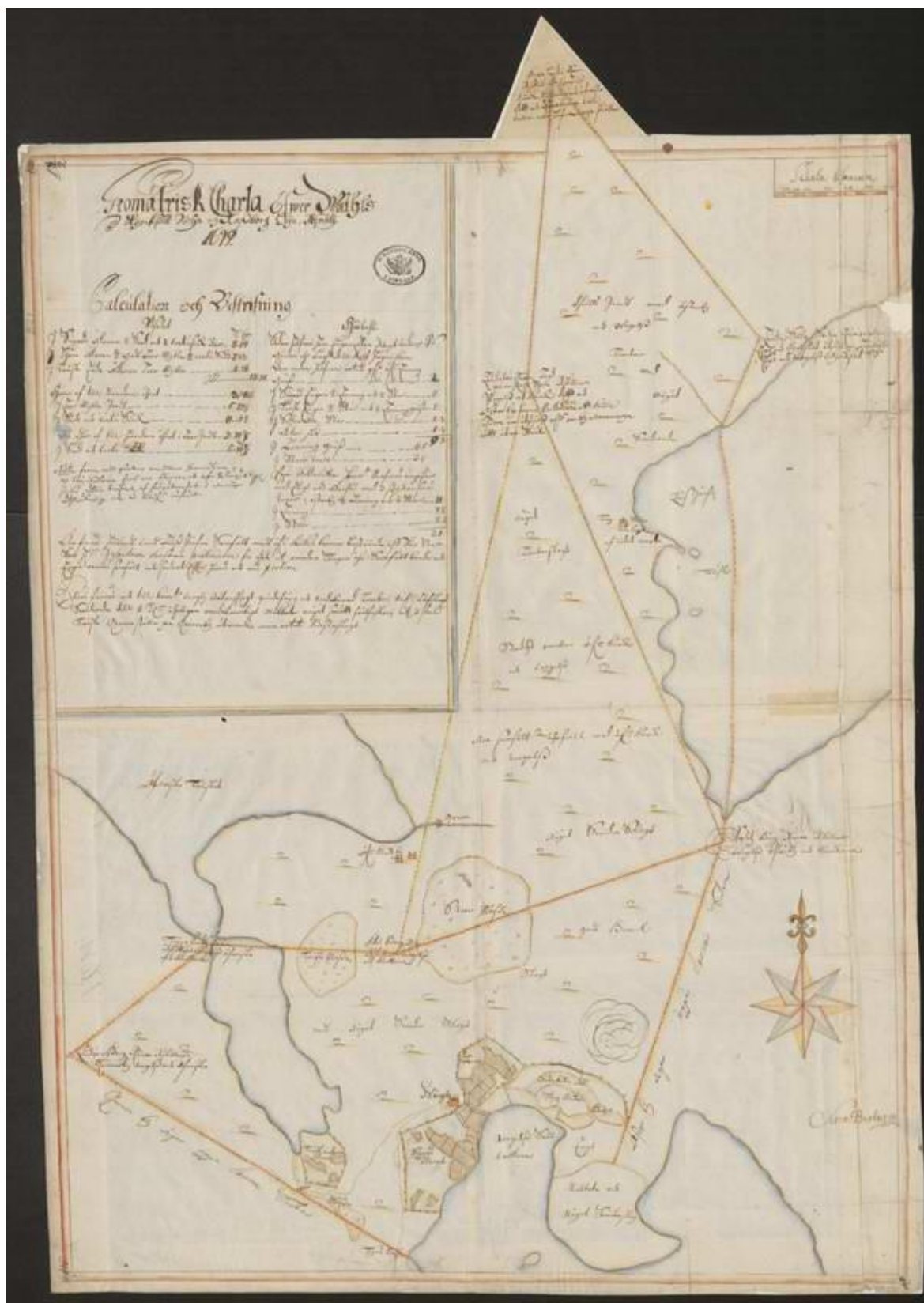
De tidigaste spåren efter bosättning på Vols är, förutom flera stenåldersfynd, den gamla bytomten som ligger i området mellan huvudbyggnaden och Hemgårdsvägen. År 1540 fanns 4 hemman i byn och 1560 5 hemman (Kouki 2009, 88). Det är osannolikt att det fanns en större trädgård vid hemmanen i Vols by på 1500-talet, eftersom det på den tiden bara fanns trädgårdar vid några av de största herrgårdarna.

Hundra år senare, under 1667-1685, var den svenska adelsmannen överjägmästaren Erik Johansson Bure, med tillnamnet ”den rike”, ägare till landområdena på Vols. De tre hemman som då fanns kvar, blev på 1670-talet, tillsammans med ett hemman i Notabacka, sammanslagna till en gård. Bure gjorde Vols till sätesgård och lät uppföra nya byggnader. Hus och odlingar sköttes omsorgsfullt (Nummelin 1930, 654). På Samuel Brotherus’ karta från 1692 (figur 2 och 3) verkar huvudbyggnaden vara ritad in på samma plats där den nuvarande huvudbyggnaden ligger; på en höjd med utsikt över sjön Humaljärvi. Det som senare skulle bli formträdgården mellan mangården och sjön, är på kartan markerad som odlingsland. Det finns inga källor som tyder på att det fanns någon trädgård vid den tidens Vols säteri.

År 1685 övertog inspektör Hans Forsman, Bures långivare, Vols sätesgård. Forsman var en beryktad man som behandlade både bönder och grannar dåligt. Enligt Nummelin (1930, 564-565) förföll alla husen och åkrarna under Forsmans tid vid Vols. Om det under Bures tid på Vols anlades någon form av trädgård, är det skäl att tro att den måste ha förfallit under Forsmans styre på samma sätt som resten av egendomarna. Vid reduktionen året 1691 indrogs Vols till kronan och anslogs till rusthåll. År 1704 blev Forsman, efter problem med kronorester, avsatt från rusthållet och Wohls rusthåll tilldelades arrendatorn Abraham Svartström (Härö1993, 330; Nummelin 1930, 654-655).

Efter Svartströms död blev hans son Gabriel Svartström rusthållare. Vid Gabriel Svartströms död tog hans änka Ebba Helena Rennerfelt över gården. Sedan blev ägaren Rennerfelts nya äkta make Erik Hacklin, och slutligen Hacklin tillsammans med Gabriel Svartströms son Jakob fram till 1788, då egendomen övergick till regementsskrivaren Kristian Borgström (Nikander & Jutikkala 1939, 296; Nummelin 1930, 655). Från Svartströms år på Wohls finns inte mycket information om gårdens tillstånd. Men

Nummelin (1930, 655) skriver att under Gabriel Svartströms tid som ägare av Wohls rusthåll återuppbyggdes och förbättrades gården.

Figur 2. Samuel Brotherus' karta från 1692 (källa: Riksarkivet).

Figur 3. Detalj från Samuel Brotherus' karta. (källa: Riksarkivet).

7.2 Sekelskiftet 1800: formträdgården anläggs

Före 1800-talet fanns det sannolikt inte trädgårdar i Kyrkslätt, antar Liljelund i sin artikel *Trädgårdsodling i Kyrkslätt* (1930, 215). I Liljelunds artikel beskrivs Wohls gårds ägare Kristian Borgström som en särskilt intresserad trädgårdsodlare. Det styrker uppgifterna om att det var Borgström som byggde trädgårdsanläggningen vi ännu idag ser spår efter i form av gångar, stenmurar och parkträd. Sannolikt anlades parken i samband med att Borgström uppförde en ny huvudbyggnad i gustaviansk stil på Wohls på slutet av 1700-talet (Backman 2003,165) eller i början av 1800-talet (Härö 1993, 330).

Trädgårdsanläggningens existens bekräftas på en karta över Wohls från 1847, se figur 4. På dottern Anna Charlottas Borgströms ritning från perioden (figur 6, s 22) syns rundeln och planteringarna på framsidan av den nya huvudbyggnaden. Kartan och ritningen, som är de viktigaste historiska dokumenten av parken, beskrivs i detalj i kapitel 7.5.

Figur 4. Detalj från karta från 1847. (källa: Lantmäteriverket, karta Kirkkonummi 89:1 ko II).

Efter Kristian Borgströms död 1824, övergick Wohls till hans svärson, assessorn Johan Abraham Logren (Nummelin 1930, 655). Lindberg (1984) hävdar att allén vid infartsvägen är planterad av assessor Logren och hans arvingar, men han uppger inga källor för detta påstående. Logren dog 1858, och hans änka Anna Charlotta ägde Wohls till sin död 1883 (Nummelin 1930, 655).

7.3 Kyrkslätt kommun köper Wohls

Efter änkefru Logrens död pågick i flera år en arvstvist mellan Alfred Ivar Landtman och Logrens arvingar baserad på ett tidigare testamente av Christian Borgström. Efter en dom i högsta domstolen ålades Landtman att återställa fastigheten till Logrens arvingar (Hufvudstadsbladet 1892, 3).

1892 köpte Kyrkslätt kommun gårdarna Wohls och Nygård med 322 ha skog och 71 ha berg av Logrens arvingar för 72 000 mark. Kommunen använde gården som fattighus och senare kommunalgård (Nummelin 1930, 656; Hufvudstadsbladet 1892, 3; Berg 2010, 273).

1918 förlängdes huvudbyggnaden mot sydväst (Backman u.å., 174). 1929/1930 uppfördes ett nytt kommunalhem på andra sidan av landsvägen (Nikander & Jutikkala 1939, 294; Nummelin 1930, 656). Kommunens jordbruksinspektör Edvard Lindfors bodde därefter i huvudbyggnaden tills kommunen arrenderade ut gården under Porkkala-parentesen, berättar Tor Dannbäck i en videotejpad intervju (intervjuerna gjordes 21.11.2007, 5.12.2007 och 11.3.2008).

Då Tor Dannbäck tog över Wohls 1945, var åkrarna och odlingarna i gott skick. Parken var däremot förfallen och övervuxen, då den gamla jordbruksinspektören inte hade haft möjlighet att sköta den. Enligt Dannbäck fanns det inga planteringar eller prydnadsväxter när han flyttade till Wohls. Hans fru var mycket trädgårdsintresserad och planterade många växter. Kring huset och framför allt på terrassen gjordes fina planteringar.

I formträdgården, som var oskött, planterade Dannbäck äppelträd och 200 svarta vinbärsbuskar. I den nedre delen av parken odlade han kål, blomkål, vitkål och gurkor. Här fanns en källa som numera är täckt. Dannbäck plöjde jorden i formträdgården när han odlade där.

I parken fanns fortfarande under Dannbäcks tid alléträd längs vägen ned till bastun. Vägen användes dagligen av kvinnorna vid kommunalhemmet, då all tvätt blev tvättad i bastubyggnaden. Enligt Dannbäck har allén försvunnit efter att han flyttat bort.

Framför huset fanns på Dannbäcks tid fortfarande det staket som ramade in gårdsplanen. Det var målat i rödmyllefärg. Av rundeln användes bara ena halvan och mittgången. Där fanns inga planteringar, bara gräslindor. Alla sandgångarna var igenvuxna, så Dannbäck rensade upp dem när han kom till Wohls. Vid rundelns nordöstra sida, som inte användes, växte många stora hängpopplar. Det finns flera fotografier från Dannbäcks tid vid Wohls som visar detaljer från trädgårdens tillstånd på 1940- och -50-talet. I bilaga 4 visas några av dessa.

7.4 Tiden efter 1957

Efter att Dannbäck flyttade ut 1957, bodde arrendator Fjalar Rejström på Wohls i några år. Efter att Rejström flyttade ut, började kommunen arrendera ut jorden och låta huvudbyggnaden stå oanvänd. De senaste decennierna har huvudbyggnaden och parken legat öde och förfallit.

7.5 1800-talets trädgårdsanläggning i detalj

På kartan över Wohls från 1847 (figur 4) syns flera element som är typiska för en formträdgård. En mittaxel går från landsvägen rakt genom allén, rundeln, våningshusets huvudingång, och vidare över terrassen och längs trädgårdens mittre gångväg ända ned till stranden. (Påbyggnaden på huvudbyggnadens sydvästra sida 1918 gjorde att huvudbyggnaden inte längre ligger symmetriskt på mittaxeln.) I formträdgården har mittgången två parallella gångar och tre tvärgångar. Även gårdsbyggnaderna på husets framsida ligger parvis parallellt med mittaxeln. I parkens yttre delar är dock inte symmetrin lika rigorös, då gångarna på varje sida delvis följer åkergränser som redan syns på Brotherus' karta ifrån 1692.

På Wohls har alléer av ekar och lindar funnits i flera delar av parken. På ett fotografi från kring 1910 (se figur 5) syns yngre och äldre träd i två dubbla alléer kring infartsvägen. Idag finns bara rester av en allé på vardera sidan av vägen.

Figur 5. Dubbla alléer på båda sidorna av infarten ca 1910. De flesta träden i den yttre allén till höger på bilden blev sannolikt kapade när flygelhuset byggdes i slutet av 1800-talet (källa: Svenska litteratursällskapet i Finland, Folkkultursarkivet, fotograf B. Åström).

I formträdgården fanns alléer på båda sidorna som balanserade varandra till en symmetrisk och harmonisk helhet i renässans- och barocka trädgårdars anda. I dag finns bara den västra allén kvar.

Det är osäkert om det har funnits en allé av större träd längs mittaxeln från huvudbyggnaden och ned mot Humaljärvi. Flygfoton tagna 1937 och 1944 (se bilaga 6) visar inga spår efter större parkträd längs mittersta trädgårdsgången, bara mindre träd. Enligt ett av Dannbäcks fotografier i bilaga 4 verkar dessa mindre träd vara gamla äppelträd. En av Backmans källor påstår att en allé togs ner på 40-talet, men det är möjligt att detta gäller den östra allén som blev fälld senare (personlig kommunikation med Backman 2.12.2011). Om det i den ursprungliga trädgården har funnits en allé av parkträd längs mittaxeln, måste denna ha försvunnit under en mycket tidigare tidpunkt.

På kartan från 1847 är längs alla formträdgårdens gångar ritat rätt breda band med små cirklar eller andra runda symboler med jämna mellanrum. Det är omöjligt att bedöma utifrån kartan just vilka sorters växter och rabatter som fanns på Wohls, men det är inget tvivel om att där har varit betydande planteringar.

Den stora terrassen bakom huvudbyggnaden på Wohls är planerad enligt formträdgårdens ideal. Mittaxeln går genom terrassen och ned en trappa till parkanläggningen och vidare till sjön. Från terrassen får betraktaren huvudperspektiv över hela trädgården. Kartan från 1847 visar bara terrassens stödmur och kan inte berätta hurdana planteringar som fanns på terrassen på Wohls på 1800-talet.

På kartan delas den östra halvan av formträdgården av några mindre gångar parallellt med mittgången. Utifrån tidens praxis och ifrån Borgströms välrenommerade odlingsintresse är det mycket sannolikt att dessa delar av parken användes till trädgårdsodlingar i form av fruktträd, bärbuskar och olika grönsaksodlingar.

På Anna Charlotta Borgströms ritning (se figur 6) får vi en unik inblick i atmosfären kring Wohls gårds huvudbyggnad. Här hittar vi detaljer som inte finns på kartan, så som de kurvade rabatterna på vardera sidan av ingångsdörren. Huvudbyggnaden står på sandgrund, och av teckningen ser vi att gårdsplan och körvägar har sandbotten. Av ekonomiska skäl var högst sannolikt alla andra gångar på området också gjorda av detta lokala material.

Figur 6: Anna Charlottas teckning av från omkring 1810 (källa: G. Landtman).

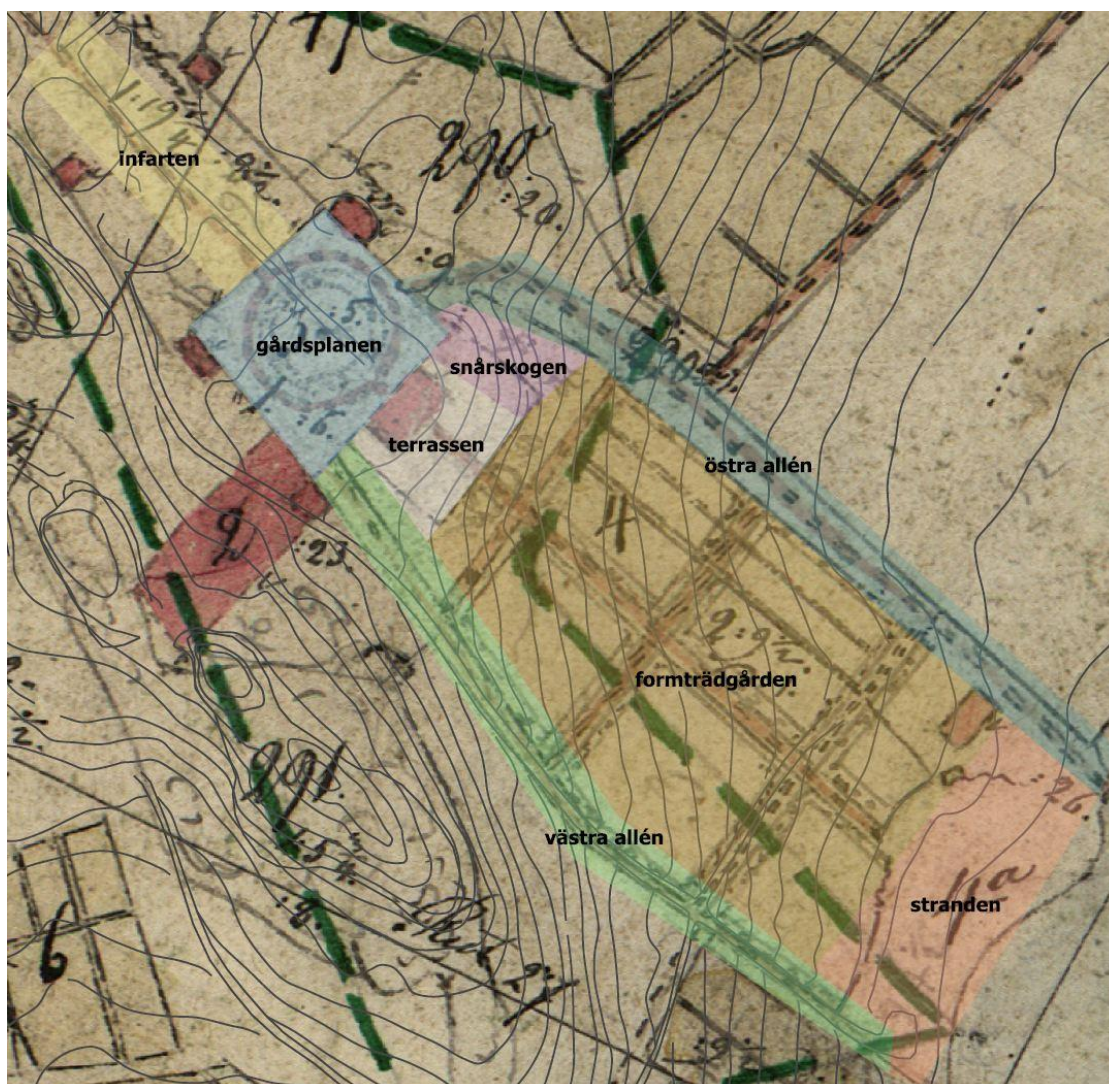
Mangården eller den ingärdade gårdsplanen på Wohls var närmast kvadratisk och mitt i mangården slutade infartsvägens allé i en mycket stor rundel. Staketet kring mangården hade som praktiskt syfte att hålla kreaturen borta från gårdsplanen. Estetiskt sett skapade mangården ett formellt, geometriskt rum som underströk symmetrin i planeringen. På A. C. Borgströms ritning ser vi detaljerna i staketets design, så som portstolparnas klotformade topp.

Den stora rundeln var planterad, men det är omöjligt att från den existerande lilla kopian av A. C. Borgströms dåtida teckning fastställa planteringen form eller komponenter. Förutom parkträden som fortfarande lever idag, syns buskar och mindre träd. Det kan också verka som om rundeln ramas in av en rabatt eller låga buskar, men mera detaljer om dessa kan inte fastslås.

Träden och buskarna på ritningen har ett naturligt växtsätt. Det ger orsak att tro att träd och buskar i andra delar av trädgårdsanläggningen också fick behålla sin naturliga habitus och inte blev formklippta.

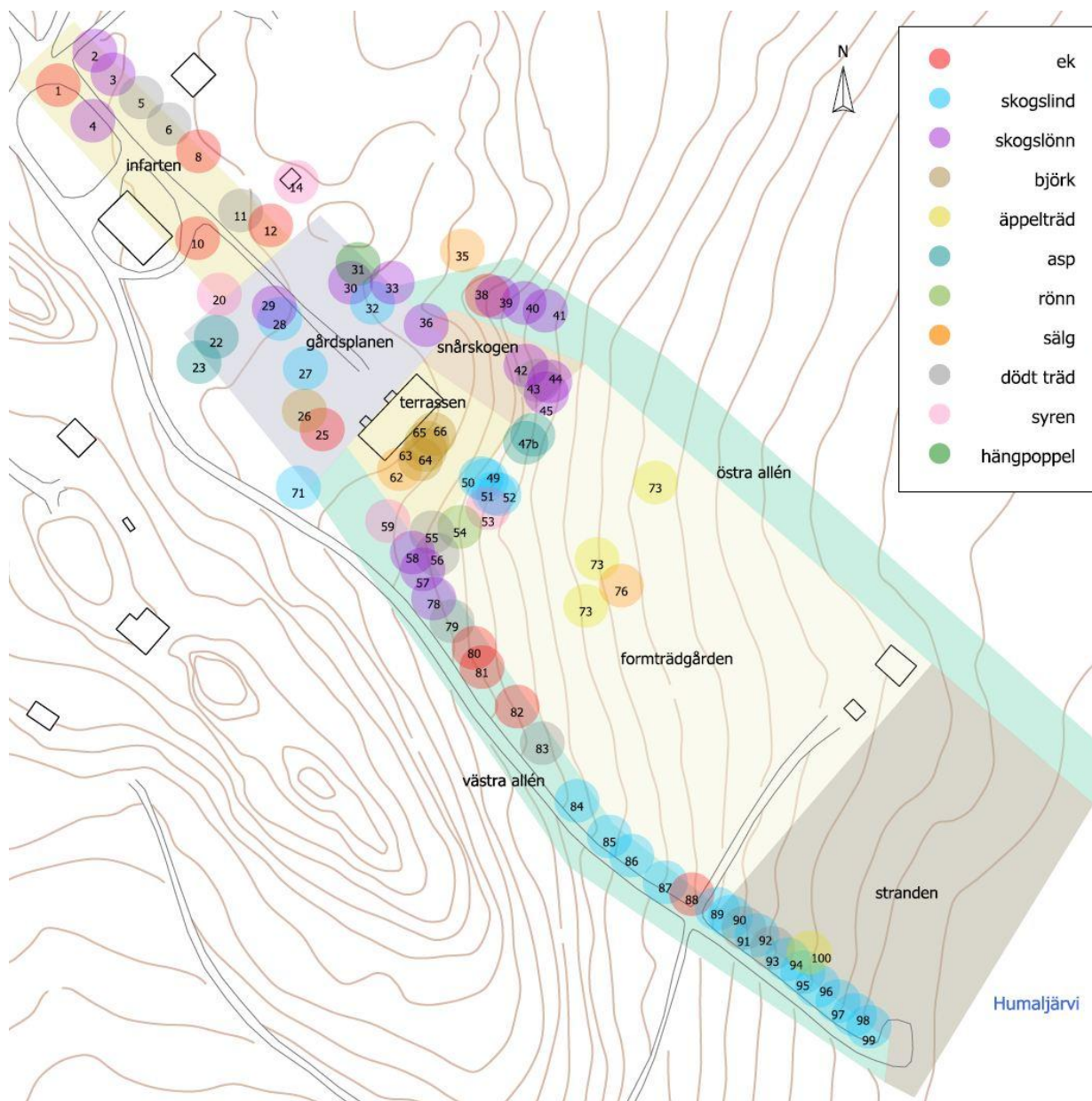
8 Vårdplan

Trädgårdsanläggningen på Wohls gård har i vårdplanen delats upp i 8 delområden enligt den historiska trädgårdsanläggningens struktur (se figur 7). En översiktskarta över området där viktiga träd och trädgårdsstrukturer är inritade finns som figur 8. I figur 9 har dagens vägsystem, träd och strukturer sammanställts med kartan från 1847 för att enklare se hur dagens trädgård stämmer överens med 1800-talets anläggning.

Figur 7: Trädgårdsanläggningens delområden.

Vårdplanen börjar med en genomgång av trädgården som helhet, dess värden och vision, samt en beskrivning av vårdåtgärder som angår hela parken. Sedan behandlas varje delområde separat. Delområdets nuläge och värden dokumenteras och det ges rekommendationer för målsättningar och åtgärder. Till sist följer en prioriteringslista där de olika åtgärderna rangordnas efter hur viktiga eller brådskande de är.

Figur 8: Karta över delområdena, byggnader och träd. Trädens numrering följer växtlighetslistan i bilaga 1.

Figur 9. Dagens vägsystem, viktiga strukturer och träd i förhållande till kartan från 1847.

8.1 Områdets helhetsbild, värden, störningar och vision

Wohls gårds trädgårdsanläggning framstår i dag som en charmerande men förfallen gammal park. Den gamla infartsvägen, den igenvuxna rundeln och de stora träden ger en känsla av svunnen storhet. Förutom spår efter den ursprungliga trädgårdsanläggningen syns fortfarande rester efter den historiska bytomten i terrängen. Gårdens belägenhet, omkransad av skog, berg, vatten och åkrar, ger det en rofylld och skyddad känsla. Trafiken på Volsvägen är inte stor, och stör inte lugnet. Visuellt är det mest störande elementet några luftledningarna och vattenpumphuset i formträdgårdens nedre del. De andra synliga byggnaderna i närområdet passar in i atmosfären till den kulturhistoriskt värdefulla anläggningen.

Egendomen har traditionellt använts till rekreationsområde för Volshemmet, men i dagens läge inbjuder inte den gamla formträdgården till vistelse utanför vägarna ned till stranden. De andra delarna av trädgårdsanläggningen har litet rekreationsvärde, då sly, nässlor och taggiga hallonbuskar gör hela området svårtillgängligt.

Wohls gårds naturvärden är stora. Den gamla parken och snårskogarna har varit så gott som ostörda de senaste decennierna. Under fältundersökningarna har påträffats förutom nyfikna fåglar, även älg och spår efter björn. De historiska trädens värde för det biologiska mångfaldet är ytterst viktigt.

Visionen för vården och restaureringen av trädgårdsanläggningen är att förena de kulturhistoriska och naturmässiga värdena i parken. 1800-talets planering skall vara huvudbasen och idealet. Det skall samtidigt accepteras och synas att tiden och naturen har haft sin gång.

8.2 Allmänt om vård av parken

Trädskötsel

De historiska träden och alléerna är så väsentliga delar av trädgårdsanläggningen att det skall inledas ett samarbete med en arborist om deras långsiktiga skötsel och förnygring. Samarbetet skall omfatta kontroller av de olika träden så ofta som arboristen anser är nödvändigt, beskärning och andra ingrepp för att öka trädens livslängd, samt planteringsplaner och tidsplaner för arbetet med att förnya de olika alléerna.

Belysning

Det anlitas en professionell person till att utarbeta en enhetlig plan för belysningen av området. Fackmannen ger råd om ljuskällor som passar till trädgårdsanläggningens stil. Dessutom finns olika möjligheter att ljussätta enstaka träd så väl som byggnader eller andra objekt. Första prioritet när elkablar för ljussättning dras skall vara att undvika skador på trädens rötter.

Arkeologi

Museiverkets arkeologiska fälttjänster konsulteras om restaureringsarbetet i parken. Fälttjänsten kan utföra inventeringar med avancerade metoder samt ge råd om strategier som höjer kvalitén på restaureringen. Gränserna till den gamla bosättningen är inte kända, och enligt museiverket är det mycket sannolikt att det kommer att göras arkeologiska fynd under arbetet (Metsähallitus 2008,78; Kouki, personlig kommunikation 6.10.2011).

Vägar och gångar

Både infartsvägen och gångarna är gjorda på den lokala röda sanden. Detta ursprungliga material skall användas vid rekonstruering och skötsel av alla vägar, gångar, terrass och gårdsplan för att inte förstöra det ursprungliga utseendet av vägsystemet. Om gångarna anläggs på rätt sätt, blir inte underhållet lika krävande. Metoder för anläggning av historiska trädgårdsgångar skall följas noga, till exempel genom att använda Ilminges anvisningar i hennes bok *”Bevara och sköta en gammal trädgård”* (2002, 206-211).

Information till den besökande

Informationsskyltar sätts upp för att besökande skall kunna orientera sig i parken, samt lära mera om trädgårdsanläggningens historia och värden. Vid parkeringen sätts en informationstavla med praktisk information och karta över anläggningen upp. Vid östra och västra alléns början visas och förklaras den gamla planritningen. Snårskogen och nyttoträdgården får också förklarande skyltar. Skyltarna borde inte bli för många. De måste vara diskreta, så de inte stör upplevelsen av parken (Watkins & Wright 2007, 64-65).

Dokumentation

Alla ingrepp i parken dokumenteras innan och under arbetets gång som referens för framtida studier och förvaltning av anläggningen.

8.3 Infarten

Nuläge

Infarten från huvudvägen mot våningshuset följer resterna av den gamla allén till rundeln framför huset. De äldsta träden är fyra ekar (nr 1,8, 10 & 12 enligt växtlighetslistan, bilaga 1) på över 200 år i måttligt till bra skick. De yngre kompletterande alléträden är tre lönnar (nr 2 - 4) på kring 50 år. Lönn nr 2 och 3 är i bra skick, nr 4 är i dåligt skick och har mycket död ved i kronan.

Bredden på allén är i medeltal 11 m, och vägens bredd är ca 3 m. Norr om vägen planeras en parkeringsplats. Flera jord- och sandhögar har placerats hit, de har hämtats ut från våningshusets källare under renoveringen 2011. I samma område norr om vägen har kommunen gjort grävarbeten i samband med byte av vattenrör 2011. Grävarbetena gjordes fram till ca 2 meters avstånd från ek nr 8. Båda högarna och grävarbeten, samt den tunga trafiken på vägen och i terrängen har sannolikt varit en påfrestelse för alléträden. På hela området har en god del sly röjts den senaste tiden.

Den historisk värdefulla allén framför Wohls gård är ett av de få kvarstående elementen från den tidig 1800-tals parken. De gamla alléträden var även en viktig bidragande orsak till beslutet att värna om parken som naturskyddsområde. De värdefulla gamla träden upplevs som vackra och ståtliga och ger ett inbjudande första intryck av gården.

Målsättning

Ett huvudmål med skötseln är att värna om de ursprungliga alléträden. Alla åtgärder kring träden måste göras med deras välmående som första prioritet. Ytterligare grävarbeten borde undvikas om möjligt, eller göras efter anvisningar från en arborist.

Den andra huvudmålsättningen är att säkra att allén som formelement kvarstår i framtiden genom att plantera nya alléträd som kan ersätta de gamla när de dör.

Åtgärdsförslag

Luckorna i allén planteras med nya alléträd enligt avtal med en arborist. Denna åtgärd är inte brådskande, men det kan redan nu fattas beslut om var och hur stora träd som skall planteras. Trädsorterna får vara ek, lind och/eller lönn.

Årliga skötselåtgärder

Undervegetationen kring alléträden hålls nere med slyröjning varje sommar för att få fram alléns form och de enskilda trädens habitus. Det kan tillåtas några få grupper med mindre träd eller buskar för att ge mera liv till området, men då bara till under kronans nivå.

Vägen skall inte saltas, då det skadar alléträden.

8.4 Gårdsplanen

Nuläge

Som körväg används i dag rundelns västra del samt mittgången. I gårdsplanens rundel står tre över 100 år gamla lindar (nr 27, 28 & 32) i måttligt till dåligt skick. Det finns för tillfället inga planteringar i rundeln, bara gräsmatta. Gångvägen genom rundelns mitt är förstörd av den stora biltrafiken under renoveringsarbetet av huvudbyggnaden 2011, likaså delar av gräsmattan, både i rundeln och på yttre sidan av körvägen.

Även om rundelns östra halvcirkel inte har använts på över 70 år, syns konturerna tydligt i marken. Bredvid den oanvända delen växer fortfarande de hängpopplar (nr 31) som enligt Dannbäck växte som ett stort, högt bestånd då han flyttade till Wohls 1945. I dag finns bara ett litet bestånd som inte är högre än 2 meter.

Vid inventeringen 1999 var grunden kring huvudbyggnaden igenvuxen med sly. Där fanns också trädgårdsväxter som akleja, sannolikt från Dannbäcks tid som arrendator. I samband med läggandet av ett nytt dräneringssystem framför huvudbyggnaden har grunden grävts upp och inga växter finns kvar.

Ek nr 25 och 71 har sannolikt fått betydande skador på rötterna när grunden grävdes för den tekniska byggnaden 2011. En brandredskapsbod från sista hälften av 1900-talet togs bort då kommunalteknik grävdes 2011 vid tekniska huset. Den stora björken (nr 26) som växte in i ek nr 25 blev fälld sommaren 2011.

Av staketet som omgav den gamla mangården finns inget kvar.

Området ger för tillfället ett stökigt intryck på grund av renoveringsarbetet som pågår. Känslan av en historisk gård finns dock kvar, i synnerhet på grund av de ståtliga lindarna. Gårdsplanen har inte bara ett historiskt värde i sig själv, men det har även ett viktigt värde som ett harmoniserande ingångsparti för huvudbyggnaden från samma period. Lindarna är viktiga för den biologiska mångfalden.

Målsättning

Målet är att återskapa 1800-talets atmosfär med det ståtliga intryck som gavs av gårdens ingångsparti. Detta viktiga område, som syns genast när besökare kommer till Wohls, skall vara välskött och representativt med hänsyn till gårdens nya användning.

Körvägen rekonstrueras till sin ursprungliga cirkel och gångvägen återskapas. Rundeln borde få planteringar enligt A. C. Borgströms ritning. Hennes inritade planteringar på huvudbyggnadens framsida återskapas inte. Orsaken är att ägaren önskar förhindra dräneringsproblem kring husgrunden. Det ursprungliga mangårdsstaketet skall rekonstrueras för att gårdsplanen skall bilda ett eget rum, skyddat och prydligt.

De historiska träden skall bevaras så länge som möjligt. Dock måste besökarnas säkerhet tas i beaktande. Träden får inte utgöra en fara för människor som rör sig i deras närhet.

Hängpoppelbeståndet är en levande del av trädgårdens historia och måste bevaras för framtiden. Rekonstruktionen av körvägen gör det nödvändigt att flytta beståndet.

Livsvillkoren kring rundeln är dåliga, då hängpopplarna behöver ljus. Hängpopplarna eller delar av beståndet flyttas därför till en lämpligare plats, till exempel det öppna området nordöst om gårdsplanen. Under optimala förhållanden kan hängpopplarna bli 12 - 25 m höga.

Åtgärdsförslag

Körvägen kring rundeln rekonstrueras längs den ursprungliga leden, likaså gångvägen i rundelns mitt och gårdsplanen mot huvudbyggnaden. Ytmaterialet skall vara röd sand. Gångvägen får inte göras så bred att besökare börjar köra på den med bil. 1,2 – 1,3 m är lämplig bredd (Ilminge 2002, 207).

Planteringar i rundeln, alternativ 1: Det detaljplaneras och byggs 1800-tals planteringar enligt Borgströms ritning i rundeln. Denna åtgärd kommer att leda till större skötselkostnader varje år, och är en kostnadsfråga. Alternativ 2: rundelns nuvarande gräsmatta repareras för att spara skötselkostnader.

Staket byggs kring gårdsplanen och målas med rödmyllefärg. Staketets design följer A.C. Borgströms ritning. Öppningar eller portar skall finnas vid infarten, på båda sidorna av huvudbyggnaden, vid östra alléns början i rundeln och vid den nya tekniska byggnaden.

Hängpopplarna flyttas till ett bättre ställe.

Årliga skötselåtgärder

Gräset klipps vid behov och eventuella planteringar hålls snygga vid alla tidpunkter.

Vägen och gången hålls i presentabelt skick.

Sly röjs kring staketet varje sommar.

Träden som växer där folk rör sig kontrolleras noggrant.

8.5 Terrassen

Nuläge

Terrassens huvudintryck är ovårdat. Terrassen har under årens lopp vuxit full av sly ända in till husväggen. Inne i husets källare kan man se hur rötter har vuxit in genom grundmuren. Röjningsarbetet kring husväggarna påbörjades redan våren 2011 för att möjliggöra den omfattande renoveringen av huvudbyggnaden.

På området finns några plommon- och surkörsbärsträd, men de är i dåligt skick efter att ha levat i tät sly under många år. Annars finns en stor säl (nr 62) med fin habitus. Några större björkar (nr 63-66) fälldes sommaren 2011 för att öppna vyn mot sjön.

På terrassen hittades vid inventeringen 1999 flera förvildade trädgårdsväxter från Dannbäcks tid. Man hittade också kvadratiska spår på terrassen efter några av rabatterna hans fru hade byggt. I dag är marken ojämn och det finns inga spår efter rabatterna.

Terrassens stenmur är det enda kvarstående elementet från 1800-talets trädgårdsanläggning. Det har historisk värde, men är i dåligt skick. Det växer mycket sly på och kring muren och enstaka stenar har brutits loss av trädens rötter. Trappan är också delvis förstörd. Murens bas är täckt av lager av jord och förmultnande material.

Dannbäck berättar att han någon gång på 40-/50-talet gjorde en källardörr på husets östra kortsida. Idag går en djup grop från källardörren och ut genom terrassmuren på nordöstra sidan, där muren har förstörts. Vid sidan om gropen ligger en stor hög med jord och sten.

Målsättning

Terrassen blir en framträdande del av gårdens utemiljö när byggnaden skall hyras ut till bröllop etc. Museiverket har godkänt installeringen av en ny dörr i husväggen mot terrassen och det kommer att byggas en veranda med några sittplatser rakt utanför.

Terrassen kommer att bli flitigt använd, och skall uppgraderas med planteringar till en vacker och ändamålsenlig vistelseplats.

Terrassen hade en glansperiod under Dannbäcks tid på 1940-50- talet. Denna period är väl dokumenterad med fotografier, intervjuer och inventering. Om 1800-talets eller andra tiders terrass finns däremot inga beskrivningar. Om man väljer att återställa 1950-talets terrass kan man få en mycket korrekt tidsbild av planeringarna. Enligt Backman kan Dannbäcks dotter Gudrun Dannbäck konsulteras om detaljer från planeringarna. Enligt Venedigdokumentet skall alla perioder i en trädgårds historia ses på som lika värdefulla. Målsättningen blir därför att ha fru Dannbäcks terrass från 1950-talet som utgångspunkt för renoveringen av terrassen.

En annan viktig målsättning är att bevara terrassens stödmur för eftertiden och att åter göra trapporna till en del av formträdgårdens mittaxel. Stödmuren måste skyddas mot ytterligare förfall, samt restaureras så trapporna blir användbara och hela murkonstruktionen får tillbaka sitt ursprungliga utseende.

På terrassen vid husets östra sida skall grunden planeras för att ge möjlighet för hyresgäster att sätta upp ett fest-tält. En riktlinje för denna nya konstruktion blir att göra ingreppen så diskreta som möjligt. Bland annat måste siktlinjen från gårdsplanen ned mot Humaljärvi bevaras, även med tältet uppsatt.

Det är önskvärt med lekmöjligheter för besökande barn. Ett sådant lekområde borde placeras på terrassens östra sida vid fest-tältet. Lekområdet skall hållas enkelt, till exempel med bara ett par gungor. Lekområdets element måste vara designade så att de inte bryter mot områdets stil. Den europeiska standarden för säkerhet på lekplatser (EN 1176) skall följas.

Sälgen uppfattas ofta som ett skräpträd, men är livsviktig för bland annat humlor och tidiga fjärilar som mat om våren (Ehnström 2010). Sälgen på Wohls terrass har en fin habitus och ger skugga på delar av terrassen. Den skall sparas.

Åtgärdsförslag

Terrassen röjs för sly. Den stora sälgen samt plommon och de bästa surkörsbärsträden på östra sidan sparas.

Terrassens stödmurar och trappor restaureras.

En lämplig ingång för källaren byggs, så gropen kan fyllas och terrassmuren repareras.

En snygg och diskret bas för fest-tältet konstrueras.

Det byggs ett lekområde som passar in i den gamla gårdsmiljön och som följer dagens säkerhetskrav.

Planteringar designas och byggs i stil med fru Dannbäcks 1950-tals terrass.

Årliga skötselåtgärder

Planteringarna sköts kontinuerligt under växtsäsongen.

Lekplatsen kontrolleras så att den är i bra skick och inte kan förorsaka skador.

8.6 Snårskogen

Nuläge

Området mellan terrassen, östra alléns stenmur och formträdgården består av snårskog av huvudsakligen hägg, hassel, sälg, lind och asp. Området är nästan oåtkomligt med mycket fallna grenar och tät vegetation. På bottnen är ett tjockt lager av förna. Det hörs mycket fågelsång inne i snåret och området ger en känsla av att vara gömd från omvärlden. Utav de fyra stora lönnarna (nr 42-45) som inventerades 1999 är en död (nr 43) och har brutit stammen på omkring 4 m höjd. Längs gränsen mot formträdgården går ett gammalt dike. Diket är igenvuxet och fungerar inte. Längs diket växer två stora, gamla aspar (47b). Den största aspen har en diameter på 50 cm. Snårskogen har inget speciellt historiskt värde. Dess största betydelse är naturvärdet.

Målsättning

Det finns inga uppgifter om hur detta område var anlagt på 1800-talet, men högst sannolikt var det skött på något sätt. Områdets placering ger det dock ingen framträdande plats i parkanläggningen, så det är inte absolut nödvändigt att söka förena utseendet med formträdgårdsstilen.

Målsättningen med snårskogen blir att behålla det som naturområde. Snårskogen har stor och värdefull biologisk mångfald och skall störas minst möjligt.

För att informera besökande om snårskogens värde, sätts det upp en informationsskylt.

Åtgärdsförslag

Diket öppnas på ett sätt som sparar de stora asparna.

Årliga skötselåtgärder

Eventuellt skräp som besökande kastat från sig tas bort.

8.7 Formträdgården

Nuläge

Det är inget som påminner om en formträdgård i dagens läge. Dess historiska värde återspeglas inte i det oskötta området övervuxet av brännässlor, buskar och annat sly, samt större vildvuxna träd. Ytan är mycket ojämn och det är svårt att ta sig fram i terrängen. Området har använts mest av vilda djur, inte människor. På Kyrkslätt kommuns flygfoto över området i bilaga 6, ser vi hur området har växt igen i förhållande till 1930 och -40-talets flygfoton (bilaga 5).

En modern vattenpumpstation i nedre delen av formträdgården är det mest störande visuella elementet. Från pumpstationen går en elmatarkabel över formträdgården, vidare genom östra allén och på baksidan av det gamla sädesmagasinet ända upp till anknytningspunkten nära huvudvägen. Luftledningarna stör vyn över trädgården. I grunden längs ungefär samma rutt har vattenledningarna från pumpstationen dragits. Det har grävts längs vattenledningarna i flera omgångar och marken här är lerig och ojämn.

Den gamla planeringens ena tvärgång närmast sjön existerar delvis i form av en nyare, större väg fram mot vattenpumpstationen. Vägbottnen är av grå krossad sten. På övre sidan om vägen till pumphuset har ett djupt dike grävts. Det är svårt att korsa diket. Vidare förbi pumpstationen finns stenfoten efter den gamla bastun. Stenfoten är övervuxen med sly, och området är svårtillgängligt.

De andra gångarna i formträdgården har försvunnit. Jordprov som har tagits 2011 på olika ställen där mittgången skall ha funnits visar sandblandad jord, inte ren sand. Orsaken är troligen tidigare plöjning, så väl som alla år med nedbrytning av växtmaterial som bildat lager ovanpå den gamla ytan. Ungefär längs parkens mittaxel går ett grunt dike. Dikets ålder är osäkert.

Nordväst om pumpstationen finns fortfarande området med svarta vinbär som beskrivs i Mäki-Kahmas inventering. Buskarna växer i ca 40 m långa rader i det som i tidiga tider sannolikt var Borgströms trädgårdsland i de två östra kvarteren i formträdgården. Buskarna är vildvuxna, och som annars i formträdgården växer här mycket brännässla och hallon.

I partiet närmast trappan ned från terrassen stod under inventeringen 1999 fyra gamla lindar. Idag har den ena (nr 52) fallit. Lindarna står i en tät underskog som helt täcker området där trädgårdsgången har gått från terrassen och ned till formträdgården.

Målsättning

Önskemålet är att få tillbaka känslan av en välskött historisk trädgårdsanläggning. En realistisk målsättning är att återställa 1800-talets formpark i en enklare version som inte kräver lika mycket skötsel. Hjälp från trädgårdsarkeologer är väsentlig för att få bästa möjliga grund för renoveringsarbetet. Det behövs noggrannare undersökningar av marken.

Den primära målsättningen för att visualisera formträdgården är att rekonstruera trädgårdsgångarna. De skapar struktur och visar disponeringen av formträdgården, även om planteringarna inte blir så omfattande som de ursprungligen var. Det måste noggrant mätas och strävas efter att få gångarna på rätt ställe. Tills de ursprungliga gångarna är kartlagda och byggda, får provisoriska gångar göras med gräsklippare på sommaren.

Det är inte osannolikt att mittaxeln i formträdgården hade en allé av äppelträd på 1800-talet. Flera äppelträd växte längs mittgången på Dannbäcks tid (se bilaga 4). Några enstaka mycket gamla exemplar finns kvar (nr 73). Det rekommenderas att plantera en ny äppelträdsallé. Allén kommer att fylla flera funktioner. Den tydliggör mittaxeln och gör trädgården mera tredimensionell. Den ger skugga på soliga dagar och frukten kan säljas eller utnyttjas på gården. En äppelträdsallé kommer inte att växa sig så hög att den stör vyn från terrassen mot Humaljärvi.

Enligt kartan från 1847 och generell kännedom om formträdgårdselement, är det sannolikt att det fanns betydande planteringar kring kvarteren med båda träd och lägre vegetation. Det kan med fördel planteras bärbuskar och perenner längs tvärgångarna. Det rekommenderas dock att man väntar till ett senare skede med att fatta beslut om sådana planteringar. Om större planteringar skall göras idag, måste de detaljplaneras och betona tidstypiska växter och samplanteringssätt. De kommer att medföra större skötselkostnader.

Kvarteren mellan de ursprungliga gångarna måste hållas fria från sly varje år. Att anlägga gräsmattor är en möjlighet, men de kräver skötselresurser och har litet naturvärde. Ett bättre alternativ är att plantera ängar mellan gångarna. Ängarna ger ett vårdat intryck och en livsmiljö för ängsblommor och insekter.

Borgströms tidigare köksträdgård i de två östra kvarteren borde återuppstå så besökare får en bild av hur viktig nyttoträdgården var på den tiden. En målsättning är att använda skörden på gården. Dannbäcks befintliga svarta vinbär får ingå i odlingen.

Vattenpumpstationen måste bli en mindre störande detalj i formträdgårdens sceneri. Om inte pumpstationen kan grävas ned eller förminskas på annat sätt, måste man sträva efter att göra den så lite synlig som möjligt. Byggnadens utseende skall ändras stilmässigt så det liknar ett äldre hus, till exempel genom att det täcks med brädor och målas med rödmyllefärg. Det planteras växter som döljer byggnaden så att huvudperspektivet sett från huvudbyggnaden och terrassen inte störs i så hög grad. Det djupa diket på översidan av vägen till pumphuset ersätts om möjligt med underjordisk dränering så trädgårdsgångarna kan förenas med varandra.

Åtgärdsförslag

Trädgårdsgångarna rekonstrueras på rätt ställe, med rätt material och på rätt sätt. Vägen till pumphuset påläggs röd sand eller makadam och förlängs ända fram till östra allén.

Äppelträdsallé planteras längs mittgången.

Äng anläggs mellan gångarna.

Frukt- och bärträdgård anläggs.

Grönsaksland anläggs.

Årliga skötselåtgärder

Gångarna välts eller packas några gånger om sommaren, tillförs mera ytmaterial om nödvändigt. För att undvika att gångarnas packade yta slits upp av plogning, kan man besluta att inte underhålla gångarna på vintern.

Ängen slås på sensommaren. Höet lämnas några dagar innan det förs bort för att blomsterfrön skall sprida sig.

Eventuella planteringar sköts kontinuerlig under växtsäsongen.

Frukt- och bärträdgård och grönsaksland sköts.

8.8 Västra allén

Nuläge

Den historiskt värdefulla västra allén används idag som körväg för att komma till vattenpumpstationen. Vägen är idyllisk och trevlig, med den skogklädda kullen å ena sidan och alléträden längs formträdgården å andra sidan. Vägen har rekreativt värde för motionerande och andra som promenerar ned mot sjön eller vidare kring kullen. Både allén och kullen är innefattade i naturskyddsområdet och har naturvärden.

Längs det mittrre partiet av allén syns rester av en låg terrass ned mot formträdgården. Terrassen är kanske en del av 1800-talets planering. Där allén möter tvärgången mot pumphuset, går en otydlig kontur i marken parallellt med allén uppöver. Det är osäkert vad konturen är ett spår efter.

Området mot formträdgården är igenvuxet. Många små och stora träd växer in i de gamla alléträden och stör deras växt. Flera av alléträden mår dåligt. Särskilt i den nedre delen mot stranden ser alléträden (nr 89 – 99) dåliga ut. Själva vägen är i bra skick.

Allén började ursprungligen mellan den tidigare bagarstugan och huvudbyggnaden och förankrade västra allén med gårdsplanen. 1999 fanns fortfarande en stenmur och delar av en syrenhäck som följde stigen det första stycket. Idag är dessa historiska lämningar förstörda. Stenarna från muren och bagarstugan har samlats i högar och syrenbuskarna har nästan alla tagits bort för att göra plats åt den nya tekniska byggnaden.

Målsättning

Allén måste vårdas så den igen blir en del av parken i stället för en skogsväg. Syftet måste vara att allén skall bestå också i framtiden. Den har i så fall stort behov av skötsel och förnyring av alléträden.

För att bevara Wohls naturvärden skall skogen på alléns yttre sida sparas som naturskog. Den utgör en naturlig gräns till parken.

När arbetet med den nya tekniska byggnaden är färdigt, måste den historiska stigen och stenmuren rekonstrueras. Syrenhäcken nyplanteras, så att den skyddar huset och terrassen från parkeringsplatsen som planeras nedanför den tekniska byggnaden. Den kommer också att skydda mot insyn av utomstående som använder vägen ner till stranden.

Åtgärdsförslag

Alléns övre del inkluderat stenmuren rekonstrueras.

Ny syrenhäck planteras vid alléns övre del. Planteringarna skall vara mellan tekniska byggnaden och stenmuren och vidare ned längs stenmuren förbi parkeringsplatsen.

Yngre träd gallras för att optimera de historiska trädens livsvillkor.

Skötsel och nyplantering av alléträd planeras i samarbete med arborist.

Årliga skötselåtgärder

Sly röjs på sommaren för att bevara ett parklikt utseende på sidan mot formträdgården.

8.9 Östra allén

Nuläge

Östra allén har historisk betydelse som del av 1800-talets anläggning. Alléträden blev antagligen fällda på mitten av 1900-talet och idag finns bara en av de ursprungliga ekarna kvar (nr 38) högst uppe nära huvudbyggnaden.

Östra allén har haft sin början i rundeln på gårdsplanen. En rätt bred väg syns fortfarande i den övre delen av allén. Vägen är täckt av ett tjockt lager av jord och förmultnande löv. I detta område har det grävts för kommunalteknik i 2011, så vägen har korsats på en punkt och blivit förstörd. Ledningarna har dock dragits så att de inte borde orsaka skada på rötterna på den gamla eken.

Längre ned längs den tidigare allén, på linje med terrassen, är stigen i dåligt skick. Här är jorden mera lerig. Det har grävts flera gånger för vattenledningar till pumphuset. Marken är ojämn, och bara stenmuren mot terrassen visar att här nån gång har funnits en bättre led. Över stigen går elledningarna. Det har kapats träd för att hålla linjen fri.

På nivå med formträdgården går stigen genom hasselbuskar som på delar av rutten bildar romantiska lövgångar. 1999 mätte Mäki-Kahma en 3 meter bred hasselgång som var 12 meter lång. I dag går det smala hasselpartiet längs med hela formträdgården, iblandat med björkar och annat sly. Stigen utgör en gräns mellan formträdgården på den inre sidan och åkrarna på nordöstra sidan om egendomen. Bredvid stigen på formträdgårdens sida går ett grunt dike i dåligt skick. För den lokala faunan fungerar östra allén som en skyddande grön korridor genom de öppnare områdena.

Det är ganska omöjligt för människor att gå längs stigen vars röda botten fortfarande syns, då växtligheten är för tät. För friluftsändamål har östra allén för tillfället små värden. Sista delen av stigen mot stranden passerar ruinerna efter bastun och går så vidare ned genom strandskogen mot stenbryggan. Denna sträcka är också mycket svårtillgänglig.

Målsättning

En användbar gångväg ned mot stranden kommer att göra östra allén till en del av en promenadled kring hela parken, på samma sätt som den har fungerat tidigare.

En ny allé av parkträd skulle bli en harmonisk del av hela parken förankrad i formträdgårdens ideal. Den kommer att bli en allt viktigare del av parken i takt med att de andra alléernas äldre träd försvinner.

Dagens hasselgång är ett spår från den nyare trädgårdshistorien som det också finns argument för att skall tas till vara. Om hasselsnåret utvecklas till en fullständig lövgång som följer hela stigen, eller åtminstone där stigen går längs formträdgården, skulle den fylla en allés uppgift, om än i mindre skala.

Återskapandet av en allé skulle kräva tid för grundlig planering och val av träd. Det kräver också ekonomiska resurser. Som kortsiktigt mål rekommenderas därför att göra hasselgången användbar och vacker. På det sättet skulle en representativ promenadled snabbt kunna förverkligas. Men huvudmålet är att plantera en ny allé av ekar och/eller lindar, som på lång sikt ersätter hasselgången.

För att få tillbaka den ostörda vyn över området är en målsättning att få luftledningen till vattenpumpstationen lagd i rör i marken.

Åtgärdsförslag

Sly röjs för att öppna stigen hela vägen till sjön.

Ytmaterial (röd sand) läggs på väg och i hassellövgång.

Diket mot parken sätts i skick.

Strömkablar läggs i rör om möjligt.

Nya alléträd planteras.

Årliga skötselåtgärder

Alléträdens växtvillkor hålls optimala.

Hasselgången förbättras genom årlig beskärning.

Sly röjs om nödvändigt.

8.10 Stranden

Nuläge

Strandlinjen är för det mesta igenvuxen av en hög blandskog av huvudsakligen klibbal. I skogen längs stranden ligger några gamla båtar. Det är omöjligt att ta sig fram längs med stranden. I södra ändan av stranden, vid ändan av västra allén, finns en liten öppning i skogsmassan. Här finns en liten strand med en trevlig vy över Humaljärvi.

En elkabel korsar strandområdet genom en huggen led i skogen. Elstolparna syns inte från huvudperspektivet på terrassen. Mellan vägen till vattenpumphuset och strandskogen finns ett öppet område utan träd och sly, men helt igenvuxen av högt ogräs. Detta parti ger ett speciellt oskött intryck.

Målsättning

Syftet för strandområdet är tudelat. Dess lokala funktion är att vara en användbar och trevlig vistelseplats. Dess andra viktiga funktion är att skapa en vacker vy mot sjön från huvudbyggnaden. Från fotografier ser vi att strandlinjen har varit mycket öppnare tidigare. Målsättningen blir att fälla delar av skogen. Fällningen skall ske så att övergången mellan skog och öppet område verkar naturlig och så att inga strömstolpar syns i huvudperspektiven.

Det öppna området med ogräs skall göras om till en äng.

Åtgärdsförslag

Ett parti av skogen i södra ändan av stranden fälls för att öppna vyn över sjön.

Det anläggs äng på det öppna området.

Om möjligt läggs strömkablarna i rör under jorden.

Årliga skötselåtgärder

Sly röjs på sommaren så vyn hålls öppen.

Ängen slås varje högsommar. Höet lämnas kvar några dagar innan det förs bort.

8.11 Syntes och rangordning av åtgärderna

8.11.1 Åtgärds kategorier

Åtgärderna för trädgårdsanläggningen som föreslås i vårdplanen är av olika kategorier enligt ICOMOS' (1964 & 1981) definitioner.

Skötsel anses vara av grundläggande betydelse för en trädgårdsanläggnings tillstånd på kort och lång sikt. Den viktigaste skötselsåtgärden på Wohls är den långsiktiga vården och nyplanteringen av alléerna. De flesta årliga skötselsåtgärderna faller också in under denna kategori, så som röjning och slätter.

Vården av alléerna faller även delvis in under kategorin *bevarande*. Med bevarande menas att hindra att trädgårdens befintliga kvaliteter försämrats eller ändras. Om alléerna på Wohls försvinner, kommer en väsentlig komponent i trädgårdsanläggningens uppbyggnad att förloras. De historiska träden skall därför bevaras så länge som möjligt, och de ursprungliga trädarterna skall användas vid återplanteringar. Likaså måste de bestående stenmurarna och gångarna sparas och skyddas mot ytterligare förfall.

Restaurering definieras enligt ICOMOS som att bevara och få fram objektens estetiska och historiska värden baserat på respekt för det bestående, originella materialet och historisk dokumentation. Restaureringsobjekten i parken på Wohls är i första hand stenmurarna kring terrassen och till en del vid alléerna där det ursprungliga byggnadsmaterialet fortfarande finns på plats. Genom att röja sly och rötter och gräva fram murens bas kommer man närmare 1800-talets utseende. När terrasstrappan restaureras får man återställt dess viktiga funktion som förbindelse mellan terrass och formträdgård och som del av mittaxeln.

Att återskapa en tidigare period i trädgården utan fysiska spår och med nytt material definieras som en *rekonstruktion*. På Wohls gård får till exempel återskapandet av formträdgårdens gångar denna klassificering. Förhoppningsvis kommer arkeologiska undersökningar av formträdgården att kunna hitta fysiska spår efter gångarna. Om det inte lyckas, har man bara de gamla kartorna som bas. Det är dock inget tvivel om att formträdgården gångar har existerat och att den historiska dokumentationen är tillräcklig för en rekonstruktion.

8.11.2 Rangordning av åtgärderna

Uthyrningsverksamheten av Wohls gård skall starta upp i december 2012. Före den tiden är huvudprioriteringen att få området kring huvudbyggnaden i presentabelt skick med tanke på husets nya användning.

Trädgårdsanläggningen skall göras tillgänglig och översiktlig för de besökande. Det skall därför prioriteras att göra östra allén användbar och förbinda den med västra allén, så de besökande kan promenera kring hela parken.

Skötseln av de historiska träden och föryngringen av alléerna skall hela tiden prioriteras. Dessa åtgärder har dock ingen tidsfrist och är ingen engångsåtgärd, men kommer att utgöra ett långsiktigt arbete.

Engångsåtgärder som skall utföras 2012:

- Gårdsplanen rekonstrueras.
- Terrassen fås i representativt skick med planteringar och vistelsesområden.
- Planläggning och installering av belysning.
- Huvudbyggnadens källaringång och gropan framför ordnas så den inte är farlig.
- En snygg och diskret bas för fest-tältet konstrueras.
- Lekplatsen byggs.
- Återskapa västra alléns övre del som förstörts, inkluderat stenmuren och syrenhäck.
- Sly röjs för att öppna stigen längs östra allén hela vägen till sjön.
- Röd sand läggs på väg och hassellövgång, parkträdens rötter måste aktas.
- Vägen till pumphuset påläggs röd sand eller makadam i stället för grå.
- Gallring av skog och sly kring de historiska träden.
- Strömkablar läggs i rör om möjligt.

Andra åtgärder som skall utföras senast 2013:

- Utarbeta långsiktig plan för skötsel och föryngring av historiska träd i samarbete med arborist.
- Terrassens stödmurar och trappor restaureras.
- Östra och västra allén förenas genom att förlänga vägen (tvärgången) förbi pumpstationen.

- Diket längs vägen till pumphuset fylls igen (kräver annan dränering).
- Vyn mot Humaljärvi öppnas genom trädfällning.
- Äng anläggs vid stranden.
- Informationsskylt sätts upp på lämpliga ställen

Åtgärder som kan vänta till efter 2013:

- Trädgårdsgångarna i formträdgården rekonstrueras.
- Äng anläggs mellan formträdgårdens kvarter.
- Äppelträd planteras längs formträdgårdens mittgång.
- Diket mellan terrassen och formträdgården, samt längs östra allén öppnas.
- Föryngring av alléträd.
- Etablering av nyttoträdgård.
- Staket byggs kring gårdsplanen.
- Terrassmuren i snårskogen repareras.

9 Sammanfattning och diskussion

Syftet med detta arbete har varit att ge bakgrundsinformation och riktninglinjer för arbetet med att bevara trädgårdsanläggningen på Wohls.

Den allmänna teoridelen har behandlat faktorer som har en inverkan på hur inventerings-, skötsels- och restaureringsarbete skall eller borde utföras. Teoridelen innehåller också information om formträdgården och dess element, samt mera detaljer om historiska träd och deras skötsel. Informationen som presenterats har använts i arbetet med vårdplanen. De teman som valts ut till teoridelen borde vara intressanta också för dem som skall arbeta vidare med parkanläggningen på Wohls.

Vikten på de historiska träden grundas på deras historiska och estetiska värden så väl som deras naturvärden. En annan orsak till att fokusera på de historiska träden och alléerna är att de är bland de få spår som finns kvar efter Wohls gårds tidigare trädgårdsanläggning.

Beskrivningen av historiska formträdgårdar har begränsats till renässans- och barockträdgårdar. Det verkar som om Wohls trädgårdsanläggning har hämtat inspiration från dessa typers trädgårdar. Nikanders (1917, 81) utlåtande om att den barocka formträdgårdsstilen var den regerande på de flesta finska gårdar på 1800-talet stödjer denna teori. Slutarbetet har därför inte dryftat desto vidare den informella engelska landskapsparkens popularitet i början av 1800-talet. Varför fanns ingen sådan park på Wohls? Eller fanns det kanhända slingrande stigar kring kullen som fungerade som Wohls mera naturliga park? Det finns inga stigar markerade på de kartor som finns tillgängliga idag och det har inte gjorts fältundersökningar på kullen för att hitta eventuella stigar eller andra trädgårdselement.

Själva vårdplanen innehåller basuppgifter och den historiska bakgrunden till trädgårdsanläggningen med vikt på 1800-talets planering. Så följer en beskrivning av nuläge, värden, målsättningar och åtgärder för trädgården som helhet och dess delområden.

Redogörelsen för den historiska bakgrunden har begränsats till händelser och perioder som har inverkat på trädgårdsanläggningens tillstånd. Gårdens mera allmänna historia och kulturhistoriska värden blir dokumenterade i andra rapporter i samband med restaureringen av huvudbyggnaden på Wohls. Delar av rapporten om Wohls trädgårdsanläggning kommer troligen att inkorporeras i en mera omfattande publikation om Wohls gårds historia.

Mycket tid har använts på att söka efter primära källor i olika arkiv. Till exempel borde det ha funnits båda kartor och skriftlig dokumentation i gårdens eget arkiv då Kyrkslätt kommun köpte Wohls i 1892. I Kyrkslätt kommunarkiv i dag har man tyvärr bara hittat några få protokoll från gården. Det finns inga uppgifter om ifall kommunen tog över gårdens arkiv eller om Logrens arvingar behöll alla gamla papper, och jag har inte lyckats ta reda på vart dessa papper har tagit vägen eller om de fortfarande finns. Det skulle i synnerhet vara spännande att hitta originalet till Anna Charlotta Borgströms ritning, då det skulle ge mera detaljer om den ursprungliga gårdsplanen. I dag finns bara en suddig 5,5 x 11 cm kopia i en artikel av Gunnar Landtman (1930, 115). Enligt Stefan Winqvist försöker Sparbanksstiftelsen på olika sätt samla in ytterligare upplysningar om gårdens historia. Förhoppningsvis kommer deras ansträngningar att resultera i mer utfyllande information om trädgårdens utveckling i de tidigaste perioderna.

I rapporten visas den historiska trädgårdsanläggningens uppskattade läge i terrängen genom att sammanställa historiska och nutida kartor. Det har dock varit ett problem att exakt bestämma placeringen av de olika trädgårds-elementen, så som formträdgårdsgångarna. Kartan från 1847 och inventeringskartan från 1999 har förskjutningar och oprecisheter. När de två kartorna och grundkartan sätts ihop blir förskjutningarna ännu större. Det enda sättet att säkert fastställa positionen till dessa element är med ytterligare fältundersökningar. För att fastslå de historiska trädens exakta placering rekommenderas det att de koordinatsätts med hjälp av GPS. Troligen är mätning av motstanden i marken i formträdgården ett bra sätt att försöka hitta de gamla gångarnas placering. Sådana mätningar utförs av arkeologer och har inte varit möjliga att göra i samband med denna rapport. Det rekommenderas att arkeologiska grundundersökningar genomförs innan gångarna återskapas.

En avvägning i arbetet med vårdplanen har varit vilken period som skall framhävas. Enligt Venedig-dokumentet (ICOMOS 1964) skall ingen av trädgårdens perioder rangeras framför någon annan. Det har dock inte funnits spår efter andra trädgårdar på Wohls efter 1800-talets trädgårdsanläggning. Undantaget är blomplanteringarna på terrassen och kring husknutarna på Dannbäcks tid. Det har varit logiskt att sätta 1800-talets anläggning som en överordnad mall för vårdplanen, förutom på terrassen där fru Dannbäcks väl dokumenterade planteringar får representera ett senare skede i trädgårdens historia. Sparbanksstiftelsen har valt att inte rekonstruera planteringarna kring husknutarna på grund av huvudbyggnadens dränering.

I arbetet med vårdplanen har gårdens historiska värde och naturvärde beaktats. Samtidigt har jag försökt ta hänsyn till de praktiska och ekonomiska aspekterna vid det framtida bruket av gården. En fråga är i vilken utsträckning ändringar skall göras i trädgården för att föra den tillbaka till en tidigare period. Kanske en fullständig återställning av den gamla planen skulle göra att miljön inte längre känns så historisk utan mera konstruerad. Det finns också alltid en risk att ursprungliga delar förstörs. Förhoppningsvis har vårdplanen lyckats hitta en balans mellan skötsel, bevarande, restaurering och rekonstruktion.

Det praktiska arbetet med rapporten har präglats av att renoveringen av huvudbyggnaden på Wohls har pågått i hela perioden. Optimalt sett borde alla undersökningar och rapporter om trädgårdens tillstånd och målsättningar varit färdiga innan renoveringen började. Enligt arrendeavtalet pliktar Sparbanksstiftelsen att renovera huvudbyggnaden före 31.12.2012. För att bli färdiga i tid måste därför renoveringsarbetet börja genast när miljömyndigheterna gav tillstånd februari 2011.

Under hela sommaren och hösten 2011 har det gjorts olika gräv- och fällningsarbeten på området. Sparbanksstiftelsen har konsulterat mig under vägen för att få värderingar av hur åtgärderna borde utföras. Det har några gånger känts svårt att ge goda råd innan vårdplanen färdigställts. Situationen har underlättats av att Sparbanksstiftelsen hela tiden har visat ett starkt intresse för att göra alla ingrepp på ett sätt som inte förstör trädgårdsanläggningens framtida möjligheter.

Enligt tidsplanen som utarbetades maj 2011 skulle slutarbetet färdigställas i november 2011. Tidsplanen har överskridits rejält. Som tur är, har fördröjningen inträffat på vintern, när det inte har haft stor betydelse för arbetet i trädgården. Om förseningen hade skett på sommaren, skulle det ha fått konsekvenser för renoveringen.

Slutarbetet skall motsvara 10 veckors arbete och har avgränsats för att inte bli för stort. Ett förslag till vidare undersökningar är att inkludera de mer perifera områdena på egendomen i vårdplanen, så som kullen och varje sida av gårdsplanen och infarten. Likaså kunde de olika byggnaderna på området och den nya parkeringsplatsen som kommer vid infartens början behandlas med tanke på lämplig planering och skötsel av växtlighet. Ett annat intressant arbete som kvarstår är att se närmare på den gamla bytomten och hur de gamla fornminnena skulle kunna inlemmas och synliggöras i trädgårdsanläggningen. Jag har också gjort avgränsningar i hur detaljerade kapitlen om åtgärder är. Beskrivningarna av

åtgärderna är rätt ytliga och jag har utgått ifrån att åtgärderna blir utförda av fackmänniskor.

För det fortsatta arbetet vidare med trädgårdsrenoveringen blir min viktigaste rekommendation för Sparbanksstiftelsen att de ingår ett långsiktigt samarbete med en arborist om skötsel och utveckling av de historiska träden och alléerna. Likaså rekommenderar jag på det starkaste ett samarbete med en arkeolog för att säkerställa att åtgärder som planeras görs på rätt plats och på rätt sätt.

Arbetet med trädgårdsanläggningens historik och vårdplan har varit mycket intressant och lärorikt. Samarbetet med Sparbanksstiftelsen i Kyrkslätt och i synnerhet med Stefan Winqvist har varit riktigt bra och gjort att arbetet känts meningsfullt. Det har sannolikt varit avgörande för Wohls gårds existens att Sparbanksstiftelsen nu har tagit över och har vilja till att rädda trädgårdsanläggningen. Jag hoppas mitt slutarbete kan vara till nytta för Sparbanksstiftelsen i arbetet med att bevara Wohls gårds trädgårdsanläggning för framtiden.

Källförteckning

- Andréasson, A. (2007). *Trädgårdshistoria för inventerare*. Lund: Programmet för Odlad Mångfald.
- Backman, S. (u.å.). *Byggnadskultur och kulturlandskap i Kyrkslätt*. (U.o.) Kyrkslätt kommun.
- Backman, S. (2003). Den ryska tiden 1809-1917. Ingår i Backman, S. & Ihrcke-Åberg, I. *Det gamla Kyrkslätt*. Ekenäs: Kyrkslätt hembygdsförening r.f.
- Berg, P. (2010). *Elämisen laatua : Ympäristönsuojelun vaiheet Kirkkonummella : Miljövården i Kyrkslätt förr och nu*. (u.o.) Kyrkslätts hembygdsförening
- Blennow, A-M. (2002). *Europas trädgårdar*. Lund: Bokförlaget Signum
- Bäckström, P-J. (2009). *Rapport "Konditionsbedömning på träd", Vols herrgård, Kyrkslätt*. Rapport från firman Urban Natural Ab.
- Dunér, S. & Dunér, K. (2001). *Den Gyllene Trädgården*. Stockholm: Bokförlaget Prisma.
- Ehnström, B. (2010) *Sälj – livets viktigaste frukost*. Stockholm: Centrum för biologisk mångfald
- Favorin, M. (2006). *Kyrkslätt. Tillväxt och förändring*. Jyväskylä: Kyrkslätt kommun
- Flinck, M. (2008). Inventera och dokumentera trädgårdar! Ingår i *Bulletin för trädgårdshistorisk forskning nr 21, 2008*. Stockholm, Forum för trädgårdshistorisk forskning
- Frost, K. (1996). Trädgårdsarkeologi – ny källa till kunskap om historiska trädgårdar. Ingår i *Byggnadskultur* 2/1996, Stockholm: Byggnadsvårdsföreningen.
- Gardenvisit.com. *Glossary of Design Terms*. http://www.gardenvisit.com/garden_glossary (hämtat 5.12.2011).
- Geologiska forskningscentralen. Diverse geologisk information. <http://geomaps2.gtk.fi/geotieto/> (hämtat 3.3.2012)
- Hautamäki, R. (2000). *Portti puutarhaan. Historiallisten puutarhojen inventointiopas*. Museoviraston rakennushistorian osaston julkaisuja 21. Helsinki: Edita Oy.

Hallengren, A., Olsson, P. och Litchfield, L. (1999). Alléer, träd och trädvård. Ingår i *Byggnadskultur* 2/2001, Stockholm: Byggnadsvårdsföreningen.

Hobhouse, P. (2002). *Trädgårdskonstens historia 3000 år*. Natur och Kultur/Fakta

Hufvudstadsbladet 27.3.1892 s. 3 (*ingen rubrik*)

http://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/secure/showPage.html?conversationId=2&action=entryPage&id=722006&pageFrame_currPage=3(hämtad 21.11.2011).

Härö, M. (1993). *Kulturhistorisk inventering av byggnader och landskap i västra Nyland*. Karis: Västra Nylands regionplansförbund

ICOMOS (1981). *Florens-deklarationen*

ICOMOS (1964). *Venedig-dokumentet*

ICOMOS Sverige, 2012. <http://www.icomos.se/> (hämtat 19.1.2012).

Ilminge, C. (2002). *Bevara och sköta en gammal trädgård*. Stockholm: Bokförlaget Prisma.

Kommunstyrelsen i Kyrkslätt kommun (2008). 30.06.2008, Ärende 5, 253§. *Försäljning av Wohls gårdsbyggnader och arrendering av jordområdet*

Kommunstyrelsen i Kyrkslätt kommun (2010). *Ansökan till Nylands NTM-central om ändring av fridlysningsbestämmelserna på Vols s.k. parkskogs område*. Protokoll Ärende 8 413§, 07/12/2010

Kouki, P., Lahelma, A. & Latvakoski, N. (2009). *Kirkkonummen inventointi. Helsingin yliopiston arkeologian oppiaineen inventointikurssi 5.–8.5.2009* Helsingfors universitet. Pdf-fil mottagit pr. e-post 5.10.2011

Kyrkslätt kommun (2000). *Miljöns tillstånd i Kyrkslätt*. Rapport.

Kyrkslätt kommun (2008). Arrendekontrakt mellan Kyrkslätt kommun och Sparbanksstiftelsen i Kyrkslätt 30.06.2008

Landtman, G. (1930). Folkminnen: Etnografi, sed och dikt. (112-129). Ingår i A. Jansson (red.), *Kyrkslätt förr och nu*. Helsingfors: Kyrkslätt hembygdsförening. (114-115)

Liljelund, V (1930). Trädgårdsodlingen i Kyrkslätt. (215-226). Ingår i: A. Jansson (red.), *Kyrkslätt förr och nu*. Kyrkslätt hembygdsförening.

Lindberg, B. (1984, 4. oktober). Vohls gård i Kyrkslätt under 300 år. *Västra Nyland*.

Länsstyrelsen i Nylands län beslut nr 2201/8.3.1975 *Volsin kartanon puistometsä*

Metsähallitus (2008). *Meikon suojelualueiden hoito- ja käyttösuunnitelma*

Metsähallituksen luonnonsuojelujulkaisuja Sarja C 000

Miljöministeriet (2011). *Byggnadsarv och kulturmiljöer*.

<http://www.miljo.fi/default.asp?node=232&lan=sv> (hämtat 19.1.2012).

Miljöministeriet och museiverket (2010). *Begrepp i anslutning till kulturmiljö och renovering*. http://www.rakennusperinto.fi/muuta_sisaltoa/kasitteisto/sv_SE/begrepp/ (hämtat 25.8.2011).

Mäki-Kahma, M. (1999). *Puutarhainventointi Vols, Kirkkonummi. Historiallisten puutarhojen inventointi ja entisöinti 23.-27.8.1999*. Inventeringsrapport.

Museiverket (u.å.) *Skyddssystemet*.

<http://www.nba.fi/sv/kulturmiljo/byggnadsarv/skyddssystemet> (hämtat 19.1.2012).

Nikander, G. & Jutikkala, E. (1939). *Säterier och storgårdar i Finland*. Helsingfors: Finska litteratursällskapets tryckeri AB

Norrman, S. & Lagerström, T. (2008). *Grönsö park och trädgårdar – historik och vårdprogram 2007*. (Rapport nr 5.) Uppsala: Institutionen för stad och land SLU

Nummelin, A. (1930). Korta hemmanshistoriker.(547-672). Ingår i A. Jansson (red.), *Kyrkslätt förr och nu*. Kyrkslätt hembygdsförening.

Nylands NTM-central 11.2.2010 *Naturens mångfald*.

<http://www.ymparisto.fi/default.asp?contentid=351974&lan=SV> (hämtad 25.8.2011).

Nylands NTM-central 30.12.2009 *Områdesanvändning och byggande*. http://www.ely-keskus.fi/swe/Ely_centralerna/Nyland/Omradesanvandningochbyggande/Sidor/default.aspx (hämtat 25.8.2011).

Nylands NTM-central (2011) Svar på ansökan om ändring av fridlysningsbestämmelserna (odaterad)

Nya Pressen 29.3.1892 s.1 (*ingen rubrik*)

http://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/secure/showPage.html?action=page&type=lq&conversationId=8&id=578382&pageFrame_currPage=1 (hämtad 21.11.2011).

Petzet, M. (2007). Principles of Preservation: An introduction to the International Charters for Conservation and Restoration 40 years after the Venice Charter. Ingår i ICOMOS, *International Charters for Conservation and Restoration. Monuments and Sites, Vol. I.* http://openarchive.icomos.org/432/1/Monuments_and_Sites_1_Charters_Petzet.pdf (hämtat 19.1.2012).

Puromies, M. (2009) *Volsin kartanon luonnonsuojelualueen. 1. Vaiheen hoitosuunnitelma* Kyrkslätt kommun, Miljövårdsenheten

Riksantikvarieämbetet (1995). Alléer. Ingår i *Faktablad om Kulturvärden i odlingslandskapet*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet. http://www.raa.se/cms/extern/kulturarv/kulturvard/landskapsvard/faktablad_odlingslandskapet/konstr_anlagda_objekt/alleer.html (hämtat 5.5.2011).

Rosendahl, Ulrika (2003). *Nyländska sätes- och kungsgårdar från medeltid och 1500-tal*. Museiverket.

Skogscentralen *Naturvårdsträd*.

http://www.skogscentralen.fi/web/swe/metsaneuvot/vard_av_skogsnaturen/naturvardstrad/etusivu.htm (hämtat 5.5.2011).

Watkins, J. & Wright, T. (2007). *The Management and Maintenance of Historic Parks, Gardens & Landscapes: The English Heritage Handbook*. London, Frances Lincoln Limited

Winqvist, S. (2011). *Wohls gårds parkrenovering. Lagesrapport 1*. Presentation i Sparbanksstiftelsen i Kyrksläotts styrelse 6.6.2011.

Woodland Trust, the (2004). *Trees and Farming* (Ancient Tree Guides No.1). PDF-fil <http://www.woodlandtrust.org.uk/SiteCollectionDocuments/pdf/treesfarming.pdf> (hämtat 5.5.2011).

Woodland Trust, the (2006). *Trees in Historic Parks and Landscape Gardens*. (Ancient Tree Guides No. 2). PDF-fil <http://www.woodlandtrust.org.uk/SiteCollectionDocuments/pdf/ancient-trees/historic-parks.pdf> (hämtat 5.5.2011).

Öhman, A. (2009) Pampig trädrad. Ingår i *Aktivt skogsbruk*. Jönköping: Sydved AB.
PDF-fil: <http://www.sydved.se/file.aspx?id=486> (hämtat 19.1.2012).

Finlands författningssamling:

Byggnadsskyddslagen(2010/498)

Fornminnelagen (1963/295)

Markanvändnings- och bygglagen (1999/132)

Naturvårdslagen (1996/1096)

Vattenlagen (2011/587)

Bilagsförteckning

1. Uppdaterad lista över växtlighet
2. Karta över arrendeområdet
3. Jordmånskarta & generalplan
4. Fotografier från Dannbäcks tid
5. Flygfoton 1937 & 1944
6. Nutida flygfoto

Nr.	Art	Rikt- givande höjd 1999 (m)	Rikt- givande diameter 1999 (cm)	Rikt- givande ålder (år) 1999	Karaktär 1999	Betydelse	Konditions- bedömning 2009	Karaktär 2011
1	Quercus robur, ek	18,5	107	över 200	kronan i dåligt skick	del av den gamla allén	måttlig	Stor sidogren bruten
2	Acer platanoides, skogslönn	15	45	ca 40			god	
3	Acer platanoides, skogslönn	15	51	ca 40			god	en liten sidogren går i elkabeln
4	Acer platanoides, skogslönn	13	35		dåligt skick, halvt uttorkad		dålig	mycket död ved i kronan
5	Acer platanoides, skogslönn				stammen är kapad på ca 3 meter	bakom linjen av kapade lönnar står sädesmagasinet i sten		fallit/fälld
6	Acer platanoides, skogslönn				stammen är kapad på ca 3 meter	bakom linjen av kapade lönnar står sädesmagasinet i sten		fallit/fälld
7	Prunus padus, hägg Salix, vide	ca 7		10...15	mycket tät ung växtlighet, fallna stammar			röjt
8	Quercus robur, ek	24	131	över 200	grenstöd , en stor gren fallit, annars bra skick	del av den gamla allén	God/måttlig. Stamstöden kontrolleras	viktigt alléträd. Belysas?
9	-		57 (mätt 20cm över backen)		gammal stubbe, arten kunde inte fastställas	gammal stam		försvunnit

Nr.	Art	Rikt- givande höjd 1999 (m)	Rikt- givande diameter 1999 (cm)	Rikt- givande ålder (år) 1999	Karaktär 1999	Betydelse	Konditions- bedömning 2009	Karaktär 2011
10	Quercus robur, ek	27	146	över 200	gott skick	del av den gamla allén	god. Grenar ovanom taket bort.	vacker habitus. Belysas?
11	Acer platanoides, skogslönn	12	27		gott skick		Fälld	
12	Quercus robur, ek	23	115	över 200	gott skick	del av den gamla allén	god/måttlig	Arborist avgör om torra grenar sparas
13	Acer platanoides, skogslönn Prunus padus, hägg Betula pubescens, glasbjörk	ca 7			tät ung växtlighet			det mästa har röjts
14	Syringa vulgaris, syren	3				planterad vid gamla stockboden		borta (röjt?)
15	Epilobium angustifolium, mjölke	1,5			tät bestånd av mjölkört vid kol efter nedbrunnen byggnad			
16	Sorbus aucuparia, rönn	3		under 10	flera rönnar växer i stenmuren			har röjts
17	Ros, okänt sort	1,5			röd, hårig nypon			litet bestånd finns fortfarande
18	Acer platanoides, skogslönn	3		under 5	ung, har spridits brevid stenen			fälld
19	Grop i marken		0,5		med jämna mellanrum 12 gräsbevuxna gropar	Har vuxit buskar som har kantat stigen		alla spår försvunnit
20	Syringa vulgaris, syren	3			vildvuxen			

Nr.	Art	Rikt- givande höjd 1999 (m)	Rikt- givande diameter 1999 (cm)	Rikt- givande ålder (år) 1999	Karaktär 1999	Betydelse	Konditions- bedömning 2009	Karaktär 2011
20b	Populus tremula, asp							2 aspar växer bland syrenen. Diameter 16cm, höjd ca 15m
21	Ros, okänt sort	2			mycket taggig, orange nypon			Har skurits ner, bara roten kvar
22	Populus tremula, asp	22	70	över 100			Måttlig. Hållfast vid < 50%, 8m:s stubbe.	
23	Populus tremula, asp	19	60	över 100	på stammen växer tickor		Måttlig. Hållfast vid ca 50%, får stå som helhet	
24	Acer platanoides, skogslönn Betula pubescens, glasbjörk	ca 7		ca 20	vid bagarstugans grund huvudsakligen unga tätväxande, på andra håll även eldre individer	nämner enbart huvudarterna		Tät skog som har röjts lite i 2011. Kommunaltekniksr ör har grävts ned genom området.
25	Quercus robur, ek	21	86		Har fällt grenar, börjar bli svag		måttlig	Har sannolikt fått stora skador på rötterna viduppförandet av teknikbyggnaden
26	Betula pubescens, glasbjörk	15		15				fälld 2011

Nr.	Art	Rikt-givande höjd 1999 (m)	Rikt-givande diameter 1999 (cm)	Rikt-givande ålder (år) 1999	Karaktär 1999	Betydelse	Konditions-bedömning 2009	Karaktär 2011
27	Tilia cordata, skogslind	22	124	över 100	Trestammig, med diameterar 64,64 och 48 cm. Trädet är ihåligt och på delningsstället växer en rönn	Ett av kantträd i rundeln	Måttlig/god. Dynamiskt stamstöd. Event.röta bör kontrolleras ! Resistografe n krånglade.	rönnen avlägsnad 2011
28	Tilia cordata, skogslind	22		över 100	Tvåstammig, diameter 89 och 76 cm.	Ett av kantträd i rundeln	Måttlig. Mäktigt träd/bör sparas (skötas). Röta i basen/båda stammarna, hård ved ca 30%. Skötselbeskärning + dynamiskt tilläggsstöd uppe i kronan.	

Nr.	Art	Rikt- givande höjd 1999 (m)	Rikt- givande diameter 1999 (cm)	Rikt- givande ålder (år) 1999	Karaktär 1999	Betydelse	Konditions- bedömning 2009	Karaktär 2011
29	Acer platanoides, skogslönn	12	29					Arboristen får avgöra om den får stå eller om den skadar linden.
30	Acer platanoides, skogslönn	10	25		Metalltrådar på flera ställen i stammen.		dålig	Rötterna kan ha skadats vid förbättring av väg 2011
31	Populus 'Woobstii', hängpoppel			(30?)	Buskartada hängpopplar. På 2m höjd 6 stycken 3-4 m långa grenar som böjer sig ända ned till marken			Flyttades några meter 2011 pga. förbättring av väg. Dåliga rötter, osäkert om de klarar sig.
32	Tilia cordata, skogslind	22	118	över 100	Tvåstammig, delar sig på ca 2 m höjd. Brevvid stammen 3 unga rönnar	Ett av kantträd i rundeln	måttlig/dålig	Rönnarna har fällts.
33	Acer platanoides, skogslönn		80		Dåligt skick, tappat grenar		Fallit mellan 1999-2009	
34	Acer platanoides, skogslönn	20			Rad av 9 lönnar		Varsam uppsnygging	Grävarbete vid södra lönnen (kommunalteknik)

Nr.	Art	Rikt- givande höjd 1999 (m)	Rikt- givande diameter 1999 (cm)	Rikt- givande ålder (år) 1999	Karaktär 1999	Betydelse	Konditions- bedömning 2009	Karaktär 2011
35	Salix caprea, sälg			över 50				Grävarbete på norra sidan (kommunalteknik)
36	Acer platanoides, skogslönn		41	50			god	Gren skavar på stammen, borde kapas
37	-				Stor murknande stubbe			Stubben försvunnit
38	Quercus robur, ek		127		Flerstammig		god	Imponerande träd som borde belysas. Döda grenar över stigen avlägsnas?
39	Acer platanoides, skogslönn		41	70-80	Del av trädrad som leder till hasselbusksallén. På stigens andra sida en naturstenskant		Undervegetat ion bort.	Fälld
40-41	Acer platanoides, skogslönn		41	70-80	Del av trädrad som leder till hasselbusksallén. På stigens andra sida en naturstenskant		Undervegetat ion bort.	
42	Acer platanoides, skogslönn		40	över 50				
43	Acer platanoides, skogslönn		53	100				stammen har gått av på ca 4 m

Nr.	Art	Rikt- givande höjd 1999 (m)	Rikt- givande diameter 1999 (cm)	Rikt- givande ålder (år) 1999	Karaktär 1999	Betydelse	Konditions- bedömning 2009	Karaktär 2011
44	Acer platanoides, skogslönn		57	100				
45	Acer platanoides, skogslönn		99	över 100	Tvåstammig			en huvudgren har fallit.
46	Corylus avellana, hassel	5				Delvis igenvuxen hasselallé, 12m lång, 3 m bred. Efter buskarna fortsätter stigen ända ned till stenbryggan.		Hasselgången fortsätter längs med parken
47	Prunus padus, hägg Salix caprea, sälg Tilia cordata, skogslind	10		ca 20	Ung, tät växtlighet			
47b	Populus tremula, asp							längs med diket 2 stora aspar, 25 och 50 cm diameter
48	Prunus padus, hägg Corylus avellana, hassel Prunus cerasus, surkörsbär	7		över 30	Mycket tät, svårtillgängligt			
49	Tilia cordata, skogslind	22	57	över 150	Ihålig, dåligt skick			lutar kraftigt
50	Tilia cordata, skogslind	22	70					ok skick
51	Tilia cordata, skogslind	22	57					inte så bra skick
52	Tilia cordata, skogslind	22	80					fallit
53	Syringa vulgaris, syren	4						Ett exemplar kvar efter röjning
54	Sorbus aucuparia, rönn			20				fallit/fälld

Nr.	Art	Rikt- givande höjd 1999 (m)	Rikt- givande diameter 1999 (cm)	Rikt- givande ålder (år) 1999	Karaktär 1999	Betydelse	Konditions- bedömning 2009	Karaktär 2011
55	Tilia cordata, skogslind		92	över 150			Fallit mellan 1999-2009	
56	Tilia cordata, skogslind		84	över 150			Fallit mellan 1999-2009	
57	Acer platanoides, skogslönn		49			Del av den gamla allén som fortsätter ända ned till stranden. Bredvid allén syns spår av den gamla stigen.		ok skick
58	Acer platanoides, skogslönn		108		Dålig skick, ihålig och murken.		Genommurk en. Hög stubbe 10 m.	
59	Syringa vulgaris, syren	4			Gammal häck	Häcken har varit bredvid den gamla stigen.		enstaka exemplar finns kvar
60	Prunus padus, hägg			över 30				borta
61	Syringa vulgaris, syren	4			Gammal häck	Häcken har spritt sig med rotskott, så de äldsta individen i mitten.		några exemplar kvar
62	Salix caprea, sälg		48	70				stor, fin habitus

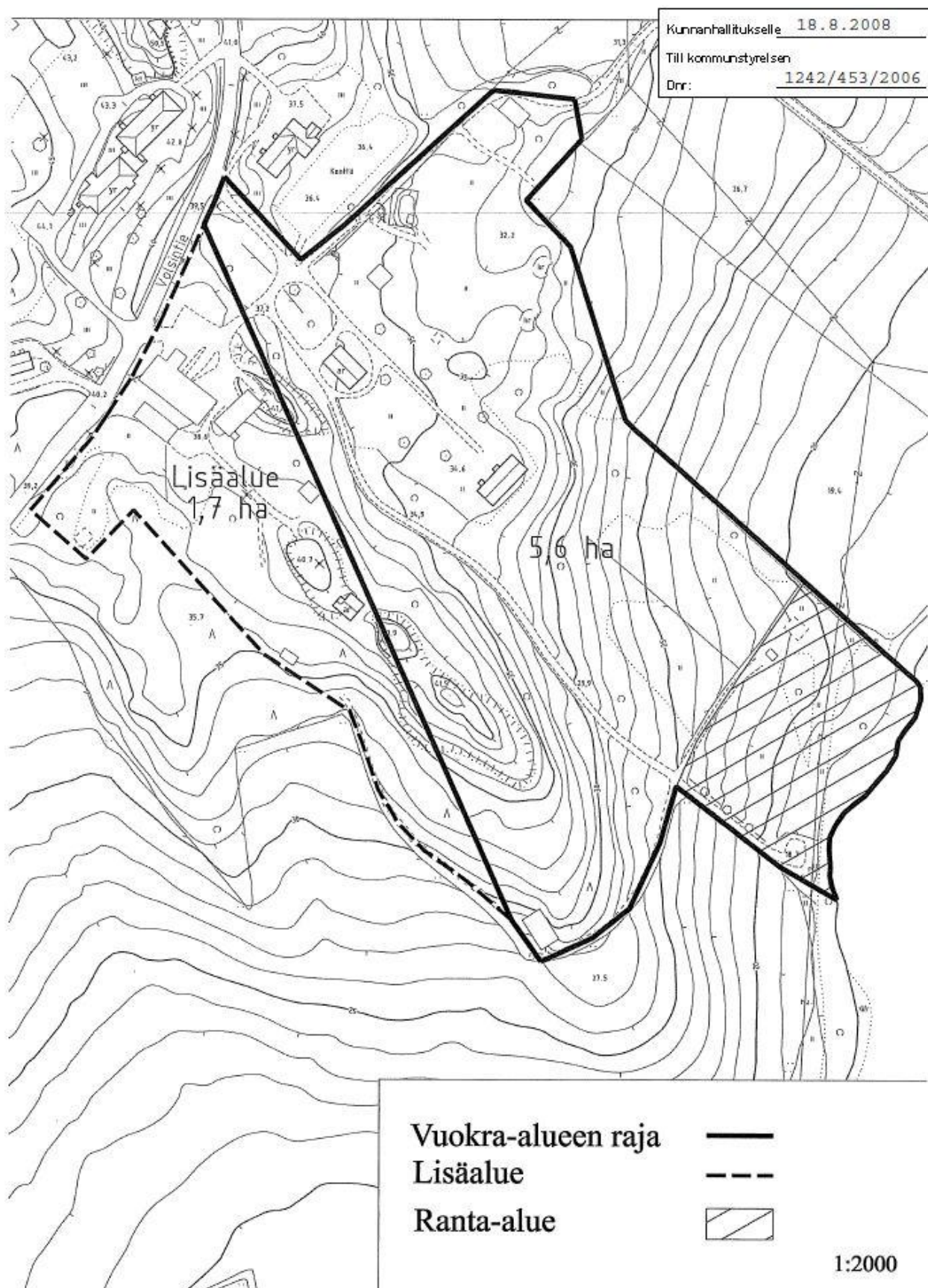
Nr.	Art	Rikt- givande höjd 1999 (m)	Rikt- givande diameter 1999 (cm)	Rikt- givande ålder (år) 1999	Karaktär 1999	Betydelse	Konditions- bedömning 2009	Karaktär 2011
63-66	Betula pubescens, glasbjörk			över 20		Har spritt sig till övre delen av resterna av Dannbäcks rabatter		fällda
67	Prunus domestica, plommon Prunus cerasus, surkörsbär Prunus padus, hägg Corylus avellana, hassel Acer platanoides, skogslönn Caragana arborescens, sibirisk ärtbuske	2-7		20-50		Plommon och körsbärsträden har spritt sig med rotskott, de andra unga träden bildar en mycket tät växtlighet		Plommon och surkörsbär har sparats. Ärtbusken försvunnen. Andra träd röjda
68	Saponaria officinalis, såpnejlika Myrrhis odorata, spansk körvel Fragaria, smultron Symphytum, vallört Armoracia rusticana, pepparrot Aquilegia vulgaris, akleja Campanula persicifolia, stor blåklocka Lupinus polyphyllus, blomsterlupin Ribes, svarta vinbär Lysimachia nummularia, penningblad					Trädgårdsväxter på området		Det mästa försvunnit pga husrestaureringsarbete

Nr.	Art	Rikt- givande höjd 1999 (m)	Rikt- givande diameter 1999 (cm)	Rikt- givande ålder (år) 1999	Karaktär 1999	Betydelse	Konditions- bedömning 2009	Karaktär 2011
69	Solidago, gullris							Försvunnit pga grävarbete
70	Sambucus racemosa, druvfläder Epilobium angustifolium, mjölke Rubus, vadelma Acer platanoides, skogslönn Artemisia vulgaris, gråbo Aquilegia vulgaris, akleija							Försvunnit pga grävarbete
71	Tilia cordata, skogslind	20	80		Brutna grenar, lite murken			Rötterna har sannolikt skadats mycket av grävarbete
72	Corylus avellana, hassel	5						
73	Malus domestica, äppel				Flera gamla vildvuxna äppelträd			Enstaka gamla äppelträd i dåligt skick
74	Salix caprea, sälg Quercus robur, ek Prunus padus, hägg Betula pubescens, glasbjörk Acer platanoides, skogslönn			över 40				

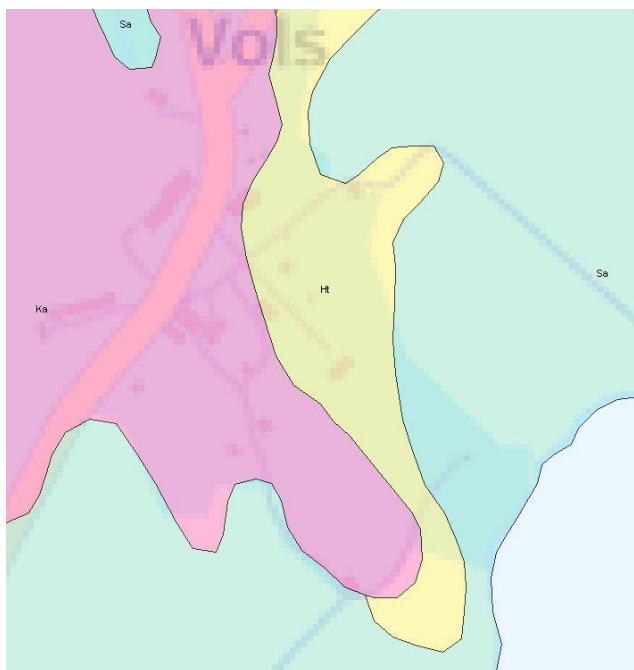
Nr.	Art	Rikt- givande höjd 1999 (m)	Rikt- givande diameter 1999 (cm)	Rikt- givande ålder (år) 1999	Karaktär 1999	Betydelse	Konditions- bedömning 2009	Karaktär 2011
75	Ribes, svarta vinbär				Fem rader svarta vinbär. Varje rad är 3 m bred med parvis planterade buskar. 4 m bredd mellan raderna.			Några av raderna är minst 40 m långa
76	Salix caprea, sälg			ca 70				
77	Rubus, hallon Urtica dioica, brännässla				växer bland annat i den förvildade vinbärs- och äppelträdgården.			
78	Acer platanoides, skogslönn		38			Del av den gamla allén som fortsätter ända ned till stranden. Bredvid allén syns spår av den gamla stigen.(57,58,78-99)	78-99. Röjning av undervegetation, sedan noggrannare beslut.	bra skick
79	Acer platanoides, skogslönn		83		Ihålig, dåligt skick. Sidogrenar i liv, men toppen bruten.			murken 1,5 m hög stubbe
80	Quercus robur, ek		43					ok skick
81	Quercus robur, ek		54					många torra grenar

Nr.	Art	Rikt- givande höjd 1999 (m)	Rikt- givande diameter 1999 (cm)	Rikt- givande ålder (år) 1999	Karaktär 1999	Betydelse	Konditions- bedömning 2009	Karaktär 2011
82	Quercus robur, ek	24	146					fortfarande fin övre krona
83	Betula, björk		86		Stammen har gått av. Död.			
84	Tilia cordata, skogslind		95		Hål igenom stammen på 6m höjd. Grenar har gått av, lite murken.		Hög stubbe 10 m.	
85	Tilia cordata, skogslind		92		Stammen halvt öppen ända upp till 6 m höjd. Ihålig.		Hög stubbe 10 m.	
86	Tilia cordata, skogslind		67					
87	Tilia cordata, skogslind		62					stora grenar över vägen borde kollas
88	Quercus robur, ek	18	95		Gott skick		Nedersta grenen bort, hindrar arbetsmaskiner / nu redan barken skrapad.	stora grenar över vägen borde kollas

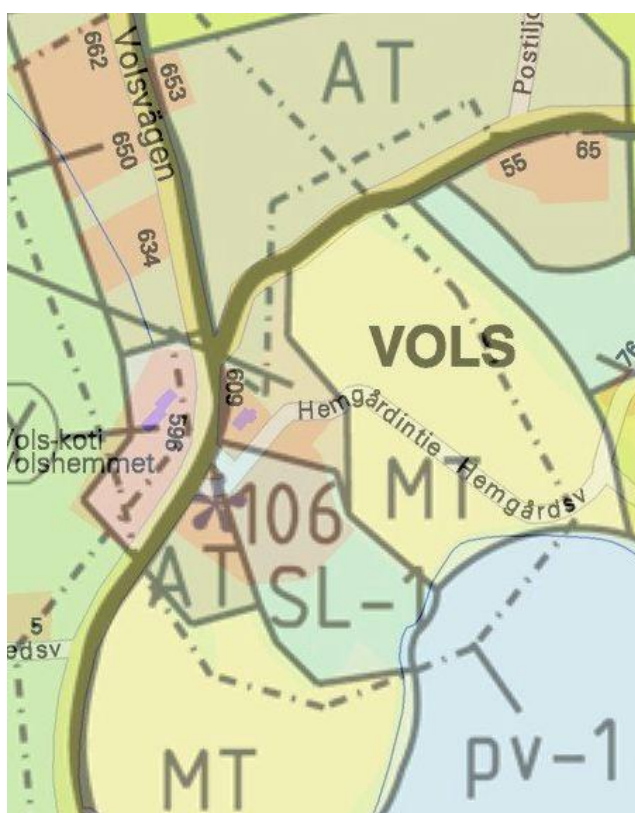
Nr.	Art	Rikt- givande höjd 1999 (m)	Rikt- givande diameter 1999 (cm)	Rikt- givande ålder (år) 1999	Karaktär 1999	Betydelse	Konditions- bedömning 2009	Karaktär 2011
89-99	Tilia cordata, skogslind	15-18	51		Grenändor och kronor i dåligt skick. Sprickor i stammar, svamp och tickor.			
90								gran borde fällas
91								1,5 m hög stubbe
92								mycket undervegetation
93								7 m hög stubbe
94-95								dåligt skick
96								mycket undervegetation
100	Malus domestica, äppel					Har möjligen spritts från frön.		

Karta över arrendeområdet. (källa: Kyrkslätt kommun).

Jordmånskarta över Wohls gård och omnejd. Det ljusröda området är berg, det gula sand och det turkosa lera (källa: Geologiska forskningscentralen).

Generalplan och guidekarta över Wohls gård och omnejd. (källa: Kyrkslätt kommun/Lantmäteriverket).

Terrassen 1951 (källa: Kyrkslätt kommun/Dannbäck).

Terrassen 1951 (källa: Kyrkslätt kommun/Dannbäck).

Gårdsplanen 1945. Mangården skymtas i bakgrunden (källa: Kyrkslätt kommun/Dannbäck).

Formträdgårdens mittgång med äppelträd och odlingar (källa: Kyrkslätt kommun/Dannbäck).

Flygfoto tagit 22.5.1937(källa: Topografikunta/PVTK).

Flygfoto tagit 26.8.1944 (källa: Topografikunta/PVTK).

Flygfoto 2011. Tät växtlighet kring huset och i övre delen av formträdgården (källa: lantmäteriverket)